

Каныбек Иманалиев

«Кыргызга деген кырк сөз»

(...Таш жазуудан үзүндүлөр...)

«БИЙИКТИК»
БИШКЕК
2008

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4
И 50

Сүрөтчүсү Р.А. Исаков

Иманалиев Каныбек.

И 50 **Каганат** “Кыргызга деген кырк сөз”. (...Таш жазуудан үзүндүлөр...)
Сүрөтчүсү Р.А. Исаков. – Б.: Бийиктик, 2008. – 84 б.
ISBN 978–9967–13–464–5

Байыркы Манас дастанына чейинки эң тунгуч кыргыз жазмаларын элестетип, көңкү Энесай тилинде ыргакталган жана кыргыз улутунун шондогу нарк-салт, салт-санаасын өзүнө сиңирип, ал доордогу коом жана мамлекет куруу эрежелерин камтыган бул көркөм-публицистикалык чыгарма кыргыздын кырк касиетин белгилеп, өзүнчө бир насаатнаме (трактат) иретинде берилгендиги менен өзгөчө айырмаланат.

Кыргыз элибиздин өткөнүнө, бүгүнкүсүнө жана келечегине кайдыгер карабаган ар бир инсандын жүрөгүнөн түнөк табаары шексиз.

И 4702300100–08

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

ISBN 978–9967–13–464–5

© Иманалиев К., 2008.

Адабий көркөм басылма

Иманалиев Каныбек
Каганат

Редакторлор К. Жусупов,
Ш. Дүйшеев,
Т. Мүлкүбаев,
К. Конкобаев,
Даут Кара Шомфай
Көркөм редактору К. Болотканов
Терген А. Эркинова

Басууга 20. 11.08. кол коюлду.
Форматы 140x250 мм. Көлөмү 7 басма табак.
Заказ 159.
Нускасы 1000 даана.

“Бийиктик” басмасы

720040 Бишкек шаары
Ю. Абдрахманов көчөсү 170 “А”
тел: 66–75–58
66–75–56

Оболу

ул сөз кайда, качан айтылганы табышмак.
Окустан колубузга тийди. Али ачыла элек
табышмак...

Алтай, Хакас, Монгол тараптагы чааташ
жазууларынын кыргызча көчүрмөсү
шекилди.

Баамдап көрүп, балким Манаска чейинки
кыргыздын Бйык табылгасы ушу болгой

деп ой кубаладык. Не болсо да кыргыз тагдырына, рухуна жана
эртегине күйгөн кыргыз бар экен деп тамшандык.

Ким жазганын ким билсин...

Бир билгеним... кыргыз ууздай уютуп, кыттай кыйытып айткан
эмеспи.

Бир билгеним... бу сөздү кыргыз баласы ичинен кан өтүп, жүрөгү
сыздап, жүлүнү муздап турганда айткан бейм...

Балким өз ичинен өрт чыгып, өз кыргыздан жат чыгып, улуу туусу
жыгылып, азаттыктан ажырап, бармагын жара чайнап отурганда зар
какшаган үнүм элге жеткей эле деп ташка чегип жазган чыгар...

Аттигинин, кыргыз азаттык үчүн миң өлүп, миң тирилбедиби!

... Бел-белесте удургуп, белде калган ушул сөз.

... Каган өлүп, калк өлүп, элде калган ушул сөз.

... Куюн учуп, таш өлүп, чөлдө калган ушул сөз.

... Каз өрдөгү атылып, көлдө калган ушул сөз.

Тыңшап көрүң, миң жыл илгери дүйнө дүңгүрөткөн Улуу Кыргыз
каганатынын дүбүртү угулаар бекен...

Каның кыргыз, жаның кыргыз, наркың кыргыз, эркиң кыргыз экени
чын болсо шу үндү жүрөгүң менен тындаарсың.

... Бул сөз коргонордо чеп болуп берээр.

... Жоо менен алышсаң өрт болуп жанып берсе...

... Бийикке учам десең сабалаган канат болуп бергей эле.

... Татаал жолдо астыңа күлүк болуп бербей онан...

Кырк уруу, кырк уук кыргыз каганатынын түндүгүн көтөрөм десең
кереге болуп жайылаар, чиркин...

Жолоочу! Сен сыңары тирүүлүктө баарыбыз жолдобуз. Атыңдын
башын буруп, береги ташка, жүрөккө чегилген сөздөргө көңүл
бөлсөң... Өзүңдүн ким экениңди эстейсиң, сага күч, дем берет. Атың
да шайдоот басат. Жол тез арбыйт. Сен узак жолду жеңил-желпи,
шыбагалуу, көңүлүң көтөрүңкү басып өтөсүң.

Жолоочу, эмесе жолуң жолдуу болзын!

Күн менен жерди, ай менен сууну көргөндөн кала элекпиз го.

Кыргыз экениме моокум канбай келем...

Кыргыз жеринин сулуулугуна тойбой келем...

Булагына дайым чаңкап келем...

Сенде төрөлүш кандай бакыт.

Сен үчүн жан берүү да өлүм эмес го...

Таштар сүйлөйт, эшитиң.

Ташты тыңда, ал кумга айланып кете элегинде...

Анда эмесе жолго аттаналы. Байкаңар...

Күлүгүң арыбас болзын.

Кыргызым, өзүң да арыбаң!

Азаттык биздики!

xxx

I

Көкө Теңир

ереги тоонун туу чокусуна чыгып,
алдыбызга ак курут жайып, Теңирге
тайынып турбуз... Тоолор,.. булуттар,
...суулар. Башка эч нерсе.

Теңир - жаратканга кеткен жападан жалгыз аяк жолубуз.
Бештин айында жумурай журтту чогултуп Көк Теңирге арнап
аксарыбашыл айтып, арча түтөттүк.

Теңирге сыйындык, улуулукка сыйындык.

...Теңирге сыйынганыбыз - ыйыктыкка тайынганыбыз.

...Теңирге сыйынганыбыз - арууланганыбыз.

...Теңирге сыйынганыбыз - Ата-бабалардын арбагына
табынганыбыз.

Оо, зоболосу зор Теңир, телегейди тең жалгаң, жерди жалгаң,
элди жалгаң!

Улук тоолор уңшуп улубаса экен...

Кичик тоолор муңуп муңдабаса экен...

Башыбыз бөөдө маң болбозын...

Бутубуз жөөдө чаң болбозын...

Оң маңдайдан Күн чыгат...

Сол маңдайдан Ай чыгат...

Ай толот. Кайра кемийт.

Күн чыгат. Ал да кемийт...

Теңирим гана эч кебелбей өз ордунда...

Күндөн да, айдан да, жылдыздан да Теңирим бийик турат.

Кагандан калыстык кетпесин... Баарыга Теңирим гана жалгыз
күбө.

Тегири жүргөндү Теңирим сүйбөйт.

Теңир бизди көрүп, угуп, сезип, сынап тургай.

Теңирди тааный билсең жан-боюңа ырыс-кешик ыроолойт.

...Теңир гана ташбоорду боорукер этет.

...Коркогун жоокер кылат.

...Жалкоого эмгек, жалгызга ынак табат.

...Бузукунун тилин тыйат.

Теңир гана аталардын бабасы,

бабалардын кубары.

Теңир чындыктын дал өзү эмеспи.

Биз табынып бүтөрүбүз менен ак
жамгыр төктү. Алтын жамгыр экен!

Арууландык.

Теңир менен ынак болсоң, жаман
ойдон алыс болгонуң ийги.

Атпай журтка тынчтык бере көр!
Теңирге жалган айтпаң!
Кесир сүйлөбөң!
Акаарат келтирбең!
Теңирдин бары анык эмей...

xxx

xxx

II

Умай эне

лгертен улук Теңирден кийин ыйык
Умай энеге табынабыз.

Умай эне уул төрөдү. Бала бакырып көз
жарды. Ымыркайдын киндигин кесип,
сары май оозантты. Түн баласы кирпик

какпай бапестеди.

Умай эненин эмчегинен сүт акканда эгинден мол түшүм
болду.

Кызырдуу Умай эне ооруганды айыктырды.

Оң эмчегин өз уулуна берди. Ак уузун тең бөлдү. Сол эмчегин
жетимге эмизди. Ак сүтү түгөнбөдү. Оны эмген ымыркай эми
баатыр болду. Жараланган жоокерди ак сүтү менен эмдеп,
өлүмдөн куткарганын көргөн эдик.

...Умай эненин ак сүтүн баарыбыз таттык. Саган да
жетти.

...Умай эне мазак сөз укпады. Бөкпөдү. Өчпөдү.

Уулдары жоодо жүргөндө эненин эмчеги
сыздады.

...Умай эне сайма түрлөнттү.

...Умай эне алпейим, айжаркын, ай чырай,
ак элечек эди.

...Умай эне каралдым, ... чырагым,
... кулунум деп маңдайыбыздан
сылады.

Жоодон жараланып жаным кыйналганда энемди эстедим.
Мээрими күндөй ысык эди. Көк асмандай кең, жердей
көтөрүмдүү, дарамети зор эди. Теңирдей айкөл, акыйкат эди.
Жети аркар жылдыз Алтын казык жылдызды айланып
жаркырап турган болчу...

Табылгы гүлдөгөн учурда улук Умай энеден ажырадык.

Кан жутуп, ичибизден зил өтүп турдук го.

Баарыбыз таштай муздап турдук. Жаш менен кан аралаш
жерге тамчылады. Кабыргабыз кайышты. Жер майышты
шонда.

Умай эне көмүлгөн жерден жылкычы чымчык учуп чыкты.
Ыйык Умай энебиз өлбөптүр, ал түбөлүккө кайып болуптур.
Умай эненин жай ташы күн батышта. Ол жакты күндө карап
умтулам.

Күн чыгат. Умай энени эстейм...

Күн чаңкаят. Умай энени эстейм...

Күн батат. Умай энени эстейм.

Күндө тийген күнүм эди!
Эне сүтүн унутпаң!
Эне сүтүн актаң!
Эне сүтүн сыйлаң!
Жылкычы чымчыкка таш ыргытпаң!
Энеден ыйык эмнебиз бар.

xxx

xxx

III

Сөз

аган сөз төркүнүн балкып, муюп укту.
үркөр жылдыз Көктө жайнайт.
Унчукпады. Сөз сыйлады. Сөз кагандан
да улук экенин туйду.

Сөз сөз баккан жээрде чач карыя айтты. Каган сөзүн бөлбөдү.

Сөз улук да.

Купуя сыр айтылды.

Ар бир сөздүн куну бар. Жел сөз болбоду. Төкпөй-чачпай
айтылды.

Күлүк жоготуп таптык. Сөз жоготуп таба албадык.

Сөз нугунан чыкпады. Айткан да байгер болгой, уккан да
байгер болгой.

Таамай айтылды, так айтылды. Айтканы эм болду.

Чыңдыгынан жазган жок.

Кан чыгарбай баш кесилди сөз менен.

Кылыч чапай жоо кетилди сөз менен.

...Сөз нарктуу болду. Терең болду. Терме болду.

...Санат болду. Накыл болду. Аруу болду.

... Астейдил айтылды... Кээде кыйытып айтылды.

Бирде уютуп айтылды.

...Кыраакы сөз болду... Бүркүтгөй тээ алдыны
көргөн.

...Керемет сөз болду... Кээсине керээз сөз
болду.

...Ырыс-кешиктүү сөз болду...

Баарыбызга бата сөз болду.

...Чеченибиз кызып айтты, кээде
сызып айтты.

...Чоркок үзүп айтмак

... Чогоол бузуп айтмак

Сөз бүткөндө тарадык. Ашык, арам сөз болбоду.

Сөзгө кумар канбады.

Сөз ойду байытты.

Сөз көңүлдү сергитти.

Сөз жан дүйнөнү жаркытты.

Чечен өлөт, сөз калат...

Ырчы өлөт, сөз калат...

Баатыр өлөт, даңк сөз калат.

...Сөз өлбөйт экен да.

Сөздү көмө албайт экен да. Мыкты сөз калзын.

Ымыркай төрөлөт, бешик ыры ырдалат, сөз айтылат.

Теңин сүйөт, арзуу сөзү арналат.

Киши өлөт, кошок коштойт арман салып.

Оо, айтылбай калган сөз төрөлбөй калган ымыркайдай...
Киши жашоосу болгону бир сап сөз экен го...
Бул жарыкта аккан суудай,
Айкаштагы чуудай,
Төгүлгөн кумдай бардыгы өтөт да кетет экен го...
Сөз гана калат. Сөз өзөнү гана ...
Жарык сөз өчпөзүн! Сөз тозпозун!
Баба керээзи - сөз кунун барктаң! Аздектең!
Салт-наркты сактаң!
Ооз кесир сүйлөбөң!
Таңда жаман айтпаң!
Ачууга алдырбаң!

xxx

xxx
IV

Биримдик

лгери бир атанын балдары эдик. Бир уянын балапандары эдик. Бир сайдын булагы эдик. Бир бутактын жемиши эдик.

Оо, биз бир жүргөндө, эрктүү бир эл болгондо колубузду кушубуз сайрап, төрүбүздө кутубуз көкөлөдү. Кой үстүнө торгой жумурткалады.

Кул кулдуу, күң күңдүү болгон эде.

Эми не болдук?...

Бытырадык... Ини агасын тааныбай, бала атага акарат келтирди...

Тамыр кыркылды... Ташыбыз талкан болду... Терибиз тескери сыйрылды. Талпагыбыз ташка жайылды.

Зоболобуз кулап, жоболоңдуу заман келди.

Биримдик кеткенде кыргызга кыргыз жоо болду.

Тилегибиз таш капты... Калыстыктан тайдык... Акты көө жапты.

Журт калкылдап турду.

Жумурткадан кыр издедик. Жумурдагы табышмак ачылды.

Жүрөк ачыды.

Сөөк өчтү жоого колтук ачтык.

Жайлообуз жайлоо болбой калды... Кыштообуз кыштоо болбой калды.

Кыргыз биринин көзүн бири кашайтты. Жүрөгүбүздөн кан акты.

Айгыр ашынып үйүрүн кажыды, Каган көөп элин кажады.

Каган калкын укпай, катынын укту. Журтун эмес, бүлөсүн коргоду.

Калыстыкка умтулбай, көр байлыкка жутунду. Ар жыйнабай, мал жыйнады. Ачуусун калкына чачты. Мына эми, эмне болду...

Биримдиги жок караламан кайран эл карга-кузгунга жем болобу.

...Элдүү элем. Элим кана.

...Жердүү элем. Жерим кана.

...Күндүү элем. Күнүм кана.

Бир ата, бир эненин балдары эдик... Бири-бирибизге бычак сайдык. Көзүбүз канталады... Кыргыз эненин эмчеги зыркырады... Арбактар алдастады... Зилзала болду... Чагылган түшүп, өрт чыкты. Нөшөр төгүп, сел жүрдү... Аска урап коо болду... Көл толкуду... Булак соолуду... Бак кыйрады... Чөп куурады... Элге убал болду...

Аттин, биримдик болбосо бир журттун тирлиги бир кийиктин өмүрүндөй экен го!

Жат жоого таба болдук. Бетибиз күйдү.
Эл башындагылар бөлүнүп баштады... Бир ууч журтубуз өз,
жатка бөлүндү... Уугубуз бычырап сынды... Түндүгүбүз кулап
түштү... Улуу журт уруу-урууга тарады... Денеси тилинди,
жүрөгү канады... Көзүнөн жаш куюлду, комузу сынды,
калгагы тебеленди, камчысы колдон түштү... Күлүгү
мүдүрүлдү... Барар жер, басаар тообуз түгөндү... Ач бел, куу
жондо калдык... Арман ай, арман.

..Ушуга эл башы каган сен гана жаза тартасың! Эгерим
арбактар кечирбейт. Каргыш узатпайт. Убал
уктатпайт.

... Бутактан жарака кетсе, бүтүшү үчүн бир жыл
керектир.

...Жерден жарака кетсе, топурак толуп, чөп
өскөнчө жүз жыл күтөөрбүз.

... Элден жарака кетсечи...

Олда, бир боор элим, эми кайра зоболобуз көтөрүлгөн
күндү миң жыл күтөбүзбү...

... Гүлдөөрүбүздө күлойрон болдук го.

... Күлүгүбүз мөөрөй аларда мүдүрүлдүк го.

... Бүркүтүбүз шаңшыр кезде мунжу болдук го.

... Комузубуз таңшыр кезде дүлөй болдук го.

... Элибиз ырыстуу болордо ээн талаада
калдык го.

... Кан суудай акты... Сөөк тоодой
жатты.

Төбөдөн көк баспаса,
Астыдан жер жарылбаса,
Кыргыз журту сени ким жоготот эле...
Сага ким тең келмек... биримдик болсо...
Аскар тообуз жапыз болду.
Обологон туубуз жыгылды.
Эми ким бирөөгө кул болобузбу...
Көралбастыгың түбүңө жеттиби акыр!
Төбөсү барын бүгүлтүң эди,
Төрөсү барын жүгүнтүң эди.
Эми канттик...

...Сынган билек да кыргыздыкы...

...Сыздаган жүрөк да кыргыздыкы.

Онда күн күркүрөдү.
Бу Теңир каары!
Кара жанды карч уруп козгол!
Тек жатпаң!
Кек сактабаң!
Кечиримдүү болгой...

Биримдикке доо кетирбең!
Өз элиңе жаман ойлобоң!
Опсуз сүйлөбөң!
Урук улаң!
Каган чындыктан тайбазын дейли.
Душманга далынды көрсөтпөң!
Өзүңдү жоготпоң!
Биз бир түп байтерек элбиз!
...Биз бир элбиз!
...Биз бир канбыз!
...Биз бир сөөкпүз!
Биримдикти бузганды Ата-Журттун тузу ургай!
Анты ургай!

xxx

xxx

V

Боз үй

ерегеси кең, түркүгү бек, түндүгү Көккө
көкөлөп, уугу улуган желди
кайыктырган боз үйдө кунарлуу кеп
уланды. Биз уккан сайын уккубуз
келип, карыя сүйлөгөн сайын күлүк аттай кызып баратты.
Кыргыз баласы беш ааламда жашайт дейт, бир обдулуп алып.
Эң ириде, ...атанын белинде.

...Ондан соң эненин боюнда.

...Кийинкиси алтын бешикте.

...Утуру барып ушул боз үйдө.

...Аягында ичээр суу түгөнгөн соң кара жердин
астында.

Атанын белиндеги өмүр... бери болсо бир айчалык, ары кетсе
бир жайчалык болоор.

Эне боюнда ымыркайды тогуз ай көтөрүп, толгоо тартат.

Жоо өлтүргөн эрдик дейсиңер. Ымыркай төрөлүп аткандагы
толгоо түйшүгүнө кай эркек чыдай алмак...

Бешиктеги өмүр ымыркай тай-тай басып тушоосу
кесилгенче.

Кыргыздын калган жарыкчылыгы ушул боз үйдө өтөт го,
чиркин! Жер үстүндөгү өмүрү десең!

Жер астындагы жашоосу түбөлүк уйку эмеспи.

Келечекте урпагыбыз кышта тоңбогой деп, ...жазда
жамгырда калбагай деп, ...жайда ысык өтпөгөй деп, ...күздө
шамалдабагай деп кыргыз ата менен кыргыз эне ушул боз
үйдү бизге мурас калтырыштыр. Айкөл ата-бабаларыбыз.
Уучубуз куру эмес бекен.

Бул боз үй өзүнчө бир чалкып жаткан аалам. Кең ааламга
онын эшиги менен түндүгү ар качан ачык. Ичинен
жылдыздар көрүнөт. Тээ бийикте...

Ааламдын ыйыгы күн болсо, боз үйдүн ыйыгы – түндүгү.

Түндүктөн гана күн шооласы кут болуп куюлуп түшөт, аны
сезе билгендерге.

Түндүк гана бизге Көк Теңирден, Кут Теңирден шоола,
жарык, ырыскы сабалатып туру.

Түндүктүн айланасы – аалам чексиздиги экен го...

Бул шайкеш аалам сыңары, боз үйдө да улуу менен кичүүнүн,
ургаачы менен эркектин, кыз менен келиндин өз орду бар.

Ата-эненин орду төрдө!

Сандыгы туру сан байлыгын ичине катып.

Боз үйдүн сол жагы эркек таналардыкы. Ол жакта ээр токум,
чопкут, кылыч жатат. Оң жагы кыз-келинге таандык.

Онда чыгдан, көөкөр, сандык, көнөк, аяк кап, чыны кап,
баштык коюлган.

Боз үйдүн бурчу болбойт. Ааламдай ай тегерек, ааламдай кенен.

Бабалар ийри олтуруп, түз кеңешип, бир үйдөн түтүн булатып, бир жакадан баш чыгарып, бир санаада жашап келишкен бейм, бу боз үйдө.

Кереге жыгачтары эриш-аркак тыгыз көктөлгөнү – ата-баба бири-бириң менен эриш-аркак жашагыла дегени.

Ууктардын зымырата байланганы – урпактардын үй-бүлө ынтымагы бек болзын деген тилеги го...

Ууктардын түндүктү бекем тиреп турушу – улут намысына тике тур деп айткан осуяты бейм...

Боз үйдүн эшиги бийик болбойт.

Эңкейип, жүгүнүп киргениң – очокко таазим эткениң.

Оо, жомокчулар жомок айтканда боз үйдүн кийиз

туурдуктары сыйрылып, таң атканча улама уккан өлбөс күндөр өтпөдүбү. Кызык түндөр өтпөдүбү. Аруу таңдар атпадыбы.

Түндүктү бириктирип турган айкалышкан үч жыгачы –
чамгарагы – ата-бабаларыбыздын өткөн жомогун унутпаң
дегени...
Ортоңкусу, эмки доордун сыйына жет дегени...
Соңкусу болсо, келечекке тирүүлүктө из калтыр дегени...
Жашоо – жаман менен жакшыдан, ак менен карадан куралган.
Той-топурга ак боз үй арналат.
Кайгыда кара боз үй тигилет эди.
Бир кара боз үйгө жүз ак боз үй тигилсе эгей!
Киши жашоосу ак менен каранын ортосунда боз чаңгыл болуп
өтөт.
Онан боз үй мурас калган.
Бул тирүүлүктүн өңү. Биз бозомук турмушту кечип
жашайбыз.
Учкан куштун канаты талыр...
Гүлдөгөн чечек күздө соолур...
Ошондо удургуган кезең келээр...
Топурактан үй көтөргөн учурду көрөөрсүңөр...
Таштан үй курган доор болоор...
Ошондо боз үйүңдү унутпаң!
Өз үй, өлөң төшөгүңдү ыйык тут!
Түндүгүбүз – бийик, түркүгүбүз – жыгылбас болгой!
Уугубуз узун, кереgebиз кең болгой!
Боз үйүбүз – өз үйүбүз!
Сөз соңунда көктөн бир жылдыз учту. Дагы бир жандын
ичээр суусу түгөнсө керек.
Аттигиниң!

xxx

XXX
VI

Комуз

Ызгалдак кылкылдап жайнап,
кымыздык менен ышкын тегиз бышкан
маал...

Комузчу берилип чертип, кайрыктары
бир укмуш таңшып жатты.
Кол ойнотсо, комуздун кулагына булбул конуп андан ары учуп
кетчү тейде.

Кай бирде ат сыяктуу кишенеп,.. кай бирде Кагандан
ажырагандай кошоктуу боздойт...

...Жүрөктөй сыздайт.

...Булактай оргүйт.

...Жоргодой безейт.

Ой менен ойлоп, тил менен жеткире албаганды комуз гана
саймедиреди го чиркин!

Көмөкөйүн айтсаң..

Бирде боштондукту таңшыйт,.. бирде ашыктардын сүйүүсүн
шаңшыйт,.. бирде улуулукту даңазалайт...

Биз көрбөгөндү ушул комуз көргөндөй,.. биз баса элек жолду
комуздун үч кылы баскандай,.. биз чыга элек бийикке
комуздун тепкеси жеткендей.

Телмирип кымыз жуттук.

Күү чертилди, чер жазып... Каным дүргүдү. Көзүм
жашылданды... Бүткөн боюм тердеди.

Атамды көрбөгөм,.. бабамды көрбөгөм,.. бубамды
көрбөгөм,.. жотомду көрбөгөм. Ырыскым бар экен, олардын
керээзинен жаралган комузду көрдүм, күүсүн уктум.

Өлбөстүктүн даамын таттым.

Атам өлсө да, жотом өлсө да, ата-жотомду көргөн комуз
өлбөзын дедим го чын жүрөктөн, кыргыз!..

Комуз чертилип атканда босогого жылан сойлоп келип,
башын көтөрүп, тилин соймоңдотту. Ак чачып узаттык.

Билбегенге бул комуз бир дарактын сыныгыдыр, билгенге
жүрөктүн кылыдыр!

Өмүрдүн мунудур,.. тулпардын туягыдыр,.. көсөмдүн
сөзүдүр,.. көрөгөчтүн көзүдүр.

Тириүүмдө комуз угуп жашадым. Комуз угуп сайрандадым.

Комуз угуп күч-кубат алдым.

Комузчу менен өнөр ээси Каган сыяктуу сый көрсө экен деп
тилендим.

Эми тилегимди жалгаң!

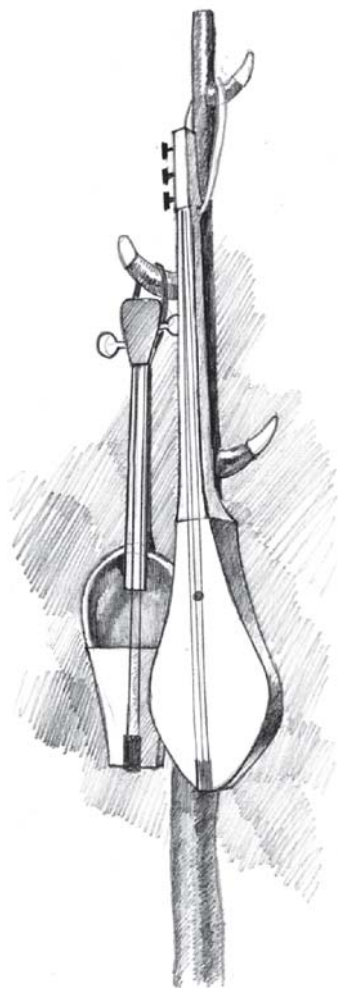
Өмүр жалгабай окустан ок жалгап калса, көз жуумп баратып
ый эмес, комуз угуп жан берейин.

Менин жаным комузда калды деп билгиле!

Түбөлүк жашоого татыктуу комузду жараткандарга алкыш!
Өлбөстүккө тете комузду бийик коюң!
Комузду билбесең чертпең!
Комуздун касиетине шек келтирбең!
Ар бир үйдүн төрүндө комуз илинип турса ээ, чиркиндики!

xxx

xxx

VII

От

нда отуруктабыз, алтын көлдүн жээги эди.

Каган от башында.

Кызыл жалын көктү карай көкөлөп туру. Жалбыртынан жылдыз жымыңдап көрүнөт. Жалыны күн чубактуу.

Ай толуп калыштыр. Төлгө тарттык.

Бул улуу от эди. От эгеси отту жаккан киши. От жагылган журтка көктөн кут коноор.

Оттун илеби өйдөдөн тогуз кабат Көкө Теңирге кеткей...

Оттун ысыгы ылдыйдан жети кабат жер энеге жеткей.

От табына жакындай кеттик.

Отко сыйынбай нетем. Күн нуру да күчтүү оттун табынан жаралгандай.

Күн болбосо тоо жашарып түрлөнбөйт эле.

Аң-куштар өлүк болмок.

Каган ачуулуу эди. Отту көрсө кыжыры качат.

Каган от башында отурду. Терең ой катты, үн катпады.

Кыраакы карыя баарын ойлоп отуру.

От улуу да.

От бизди арбап барат.

От дене-бойду аруулантат, от сыркоодон коргойт.

Жакын жерден бүркүт шаңшыды.

Улуу от жалындап күйүп туру. От жарыгынан алтын көл чагылып көрүнүп туру. Бул биздин от. Бул биздин көл.

Алакан отундай журтпуз. Ток маарек элбиз.

Таңга дейре от башында болдук. От эне ар бирибиздин жүрөгүбүзгө шам жакты. Ошону өчүрбөсөк экен деп

Эне-Сууга бет алдык. Таңда торгой сайрады.

Аттанаарда отко май калтырдык. Жортуулубуз уланды.

Таңбыз жалбыз жыттангай.

Коломто ээси ыйык го.

Отту теппең!

Отту сөкпөң!

Отко түкүрбөң!

Очокту аттабаң!

Отту тегеренбең!

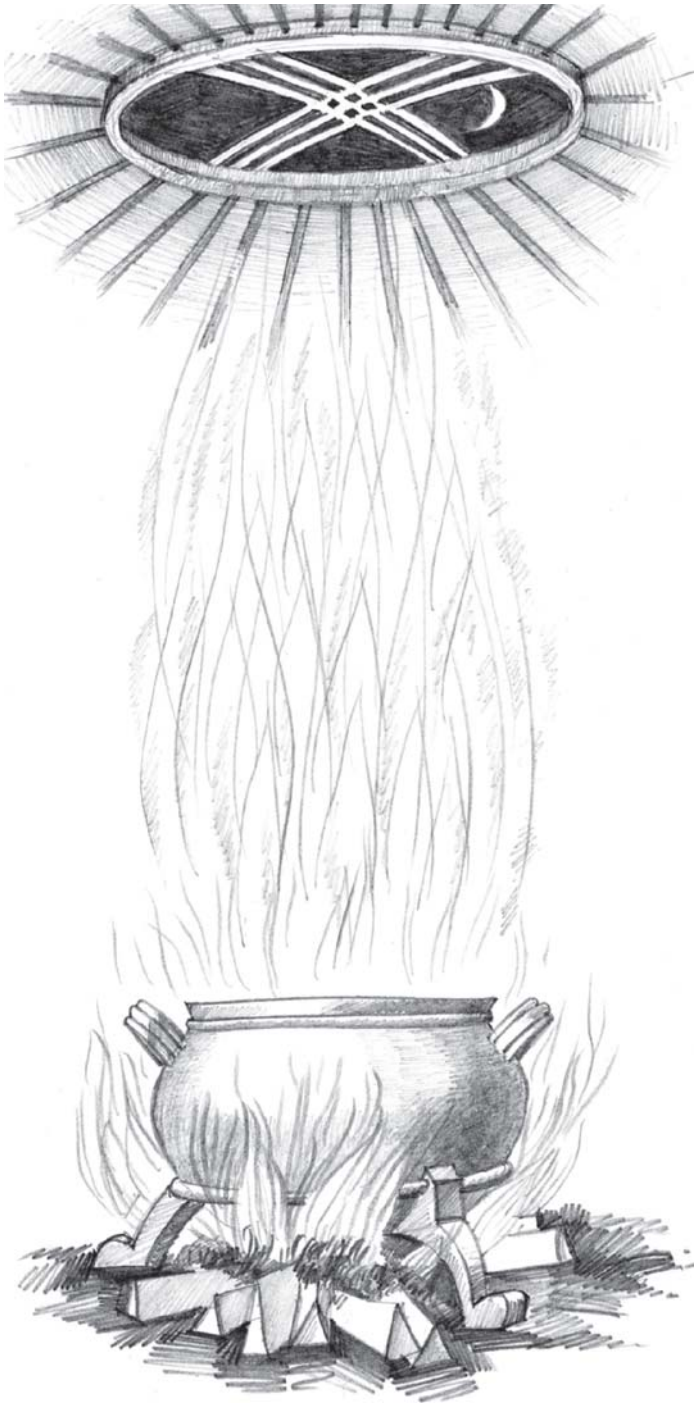
Отту чоочунга бербең!

От – Улук.

Туулмак бар, өлмөк бар.

Отубуз гана өчпөсө экен...

xxx

XXX
VIII

Тулпар

л атынын башын кучактап, көзүнө жаш алды.
Ол баатыр эди.
Ол канча жортуулда күлүгү менен бирге

жүрдү.

Энди күлүктүн туягы талып, чуркабай калбадыбы...

Улуу урушта жигиттери кемиди.

Өксүдү.

Эди көзүнө жаш албады. Өгүнү, түшүнөн чочуп ойгонду.

Күлүк окко учту, күлүгүнүн жүрөгү сокпой, жылдызы түшүп туру.

Оо, ол күлүк кулунунда чыгаан эди, кунанында кыраан эди, асыйында ай чапчыды, туягынан алтын жаркыды. Мурат болот эди. Туяк болот эди.

Жылкынын дулдулу эде.

Эр кишинин дөөлөтү көкөлөдү.

Каршы келгендер бут урушту.

Ашыгы болду.

Үзөңгүлөш шерик күттү. Эш тутту.

Бери да күлүгүндөй болбоду.

Бүт өмүрү бел чечпей ат үстүндө өттү.

Күлүгүн башка чапканга эч ким даай албады...

...Ол күлүгү жаркып жашады.

...Жал-куйругу төгүлдү.

...Чөптүн бүрүн тандап жеди.

...Суунун тунугун ичти.

...Аска жаңыртып кишенеди.

...Айдың өзөнгө чайканды.

Көктөмдө үйүргө кошулбады.

Оо, ол күлүктүн ээри алтын эди... Баатыр гана минди бул ээрге...

Каган күлүгүн көкөлөттү.

...Күлүгү кагандын зоболосун мелжитти.

...Күлүк канаттуу эде.

...Канаты сынды.

...Канатсыз калды.

...Ак кетти.

Баары бүтү эдим.

Кыргыз күлүгүнө тең келчү камбар ата тукуму болбоду бу жарыкта. Жылкы баласын кишиден төмөн көрбөгөн кыргыз эле бар бу дүйнөдө. Ак санаанды жалгазын.

Каган шолоктобойт эде... Шолоктоду... Муңканды... Көкө Теңир көрдү буну.

Өлүм да жок. Өлбөстүк да жок. Өкүнүч гана бар. Күлүксүз
калган кандай арман... Теңир тутту.
Ат жалына бут койбоң!
Башка чапаң!
Ат сыйлаң!
Ат жонун жоорутпаң!
Ат сыйлаган жөө калбас.

xxx

xxx

IX

Эрдик

не уул төрөп кубантты. Кыйналган элге
карманаар эркек керек эде. Уул
урматына ат чаптырып сүйүнчүлөттүк...

Ымыркайды оозанттык. Болочок
баатырга ат ыроолоп, жентек той өттү. Көрүндүгүн ким
аясын. Ак бешикке салынды. Кас-кас турганда тушоосу
кесилди. Карылардан алкыш алдык. Элдин уулу болзын деп
чоңойду.

Балтыр эти толуп, эресеге жетти... Ат минип үйүр, үйүр
жылкы көздөдү... Чыканактайынан жоокер өнөрүн үйрөндү...
Онан элине ант берди...

Элим үчүн жаздыкта эмес, жоодо өлгөнгө беленмин деди...
Эр жигиттин башы канжыгада, каны көөкөрдө экенин
андады...

Жоодо сыналды. Баатырдын жатка баш ийгени өлгөнү
эмеспи.

Жоодо колу сынса мойнуна асып, буту сынса канжыгасына
байлап салгылашты.

Ок жетпеген жерге кылыч чаппады. Жолдон чыккан
жолборсту камчы менен чыкыйга чаап мүрт кылды.

Колдон намыс кеткенче, канжыгадан баш кетсин деди. Чок
кармады.

Боз үйдө аз уктап, ат үстүндө көп түнөдү.

Ачка болду, суукка тоңду. Аттан түк түшпөдү.

...Эрди эл сынайт экен.

...Эр эл намысын коргойт экен.

...Эр атагын эл сактайт экен.

...Эр жигит ээрде өлөт экен да. Ооруп өлгөндөн
арданат экен да.

Кандуу согушта өлүмдү тике карады, жалтанбады, коркподо.

Жатып өлгөнчө атып өлөйүн деди.

Ат үстүндө жүрүп кут издеди эде...

Кыргыз жерин коргоп жатып жан берүү, балким, ырыскынын
өзү го деген ой кетти.

Жоо чабышта артында калдайып улуу күч туру. Аталардын
арбагы колдоп туру. Калкагар тоо колдоп туру.

Артка чегинген намысты тебелеткенге тете.

...Онда кантип атпай журттун жүзүн карайт.

...Онан кантип күндүн бетин карайт.

...Онан кантип ынагынын көзүн тиктейт.

...Онда жигитчиликтен кеткени го.

Ол төрөлгөндө элдин уулу болзын деп аруу тилек кылышкан.

Ол бой жеткени элдин уулу болум деп элестетет эди.

Ол элдин уулу болот деген ишеничти актады.
...Шондо жоолашып атып жарга кептелдик. Ичээрге тамчы суу жок. Таңдайбыз катты. Тамчы суу болсо жоонун ташталканын чыгармак эдик. Эренибиз өз көкүрөгүнө кылыч сайып, канымды суусундук кылгыла деди. Каткан тилге жан киргизип, аз канды көпкө суусун эттик. Жоону сүрүп чыктык ошондо...

Өз көкүрөгүн сайган эренибизди башына ээр токумун жаздап көмдүк. Үзөңгүсүн алып койдук. Даңкы баарыга тарады. Элибиз эми ол жөнүндө сыймык менен тамшанып алкоо айтаар...

Журттан чыкпаң!

Көрбөйт деп ууру кылбаң!

Укпайт деп ушак айтпаң!

Теңдикти кармаң!

Жети атаңды бил!

Жалган айтпаң!

Сөзгө бек бол!

Көп жашаң!

xxx

xxx

X

Ак калпак

оз кыроо түшүп турган...
Оо, онда карга-кузгун да каак дей элек
байыркы чак эмес беле.
Ак нээттен ак бата жаралды. Ак
батадан ак сөз айтылды. Ак сөздөн ак

эмгекке өттүк...

Тээтиги ак мөңгүлөр Теңирдин бизге буюрганы.

Киши ыйлап төрөлөт, ак сүт эмип оозанып, ыйы басылат.

Өмүр бою ак сакал карыядан, ак чач энеден бата алып,
байлыкка тунуп жашап келбедикпи.

Оо, ак ыйыктыгын караң...

Тилинен уусун чачып, үйгө жылан сойлоп келсе да, кыргыз ак
чачып узатат.

Арзышкан эки жарга ак тилек айтып, ак босогодон күтүп алат
жадырап, жайнап.

Уул балага ак калпагың, кыз балага ак жоолугуң, байбиче
кезинде ак элечегиң башыңдан түшпөзүн дешпедиби.

Көз ачылгандан көз жумулганча ак ыроолонсун деп кыргыз
баласы ак калпак кийип жашайт.

Мынабу калпактын төбөсүндөгү чачыгы - бул куштун үкүсү.

Ата-бабаларыбыз Умай энеге дейре кушка табынганы
жалганбы... Ал тутунган уңгубуз эмей онан...

Ак калпактын төбөсүндөгү төрт булуңу төгөрөк жердин төрт
бурчу.

Калпактын төбөсү - Теңирдин чокусу. Калпактын кыры - ак
кар баскан тоонун кыры.

Алдыдагы оюусу - Умай энени туюндурат.

Ак калпактын касиетин караң... Жазда жаан өткөзбөйт...

Жайда ысык өткөзбөйт... Күздө жел өткөзбөйт... Кышта суук
өткөзбөйт.

Жолдо көңүлү айнып жүрөгү айланса ак калпагың жытта, эм
болгой.

Шондуктан кыргыз баласы жайдыр-кыштыр баш кийим
алмаштырбай өмүрлөйт.

Калпак...

...Бою кичикти бийик кылат.

...Атчан болсоң ансайын көкөлөтүп жиберет.

...Зоболоң арттырат.

...Ак калпактын астыңкы кыры алдыга гана
умтулат.

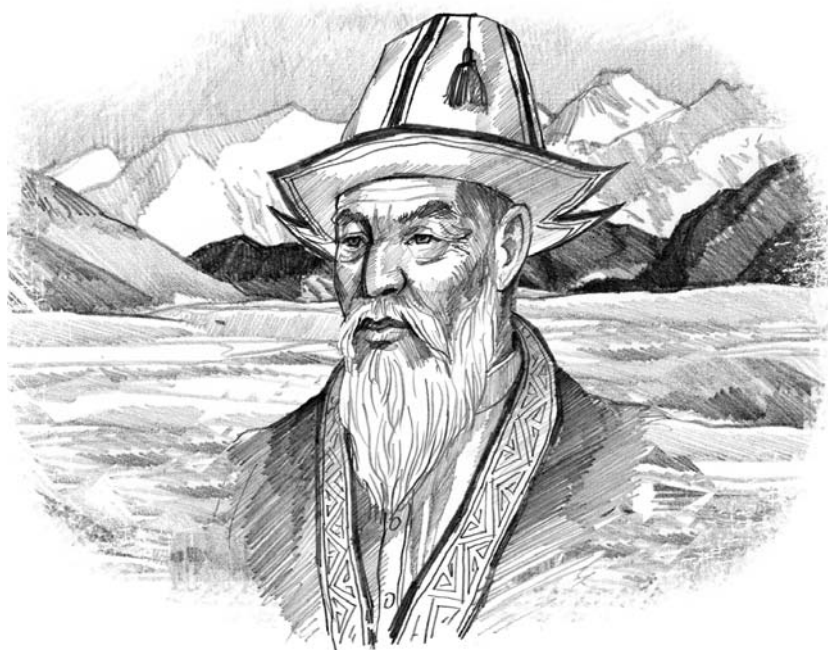
...Ол бийик кыялга беттеген белгиси.

Ак калпак сагаң калган, магаң калган. Аруу тутуп, кадырына
жете жүрөлү.

Ак калпакты сыйлабай, ата журттун абасына тойдук дебең!
Ата-бабадан калган керээз ушундай!
Ак калпакты асманга ыргытпаң!
Ак калпакты бийик кой!
Ак калпакты эч нерсеге алмашпаң!
Ак калпакты антташкан кишиңе гана белекке бер!
Ак калпакты тебелебең!
Агыбыз төгүлбөзүн...
Төөбүз ак туузын!
Баш кетмейин башыңан ак калпагың түшпөзүн!

xxx

xxx
XI

Көл

Ыргыз тукуму ак куу сымак көлсүз
жашай албадык го.
Эзелтен бабалар такай көл кылаасын
маанектешкен.

Алар көлгө арнап ат коюп, аздектешкен.
Кагандын ак өргөөсүнүн жанында кош көл көйкөлүп жатат
тигинде.
Каган таңга жуук көлгө жүзүн чайып, Теңирге сыйынат.
үркөр жамбаштап калган маал эде.
Көнүл кушунду көкөлөткөн көкмөлдүр көлүбүз не ажайып!
... Деген менен бүт жагыбыз тең жоо.
...Көлгө көз арткандар канча.
...Жат жоого алдырбадык.
...Жээгин булгабадык.
...Кумун ташытпадык.
...Суук көзгө көргөзбөдүк.
...Чоочун бутка кечтирбедик.
Кир колду малдырбадык.

Көз карегиндей тутуп келдик.
Миң жылда миң булактан жаралган көл.
Жете берээрибизде Көк өрдөк көкөлөп учту.
Мерген жаасын мээледди.
Атпаң!
Көлдүн ээси ушу... деди карыя.
Жебе көлгө атылды. Жебенин ышкырыгы кулактын түбүнөн
шуу этти.
Көлгө жаа атпаң деди карыя.
Оо, биз көлгө тайындык. Жүзүбүздү чайындык.
Жүрөккө жакын көл. Жайы жылуу, кышы тоңбойт. Жанга
даба.
Көлгө ачууланып келгендер көңүлү ачылып жайдары
кайтышат. Сыркоолоп келгендер сакайып,... ыйлап келгендер
жылмайып кайтышат.
Жараткандын күчүн караң. Муң жазылчу жай.
Жаан жаап, сел каптап көлдү булгаса, көл өз толкуну менен
өзүн аруулайт. Ушундай эмеспи.
Кыргызымдын көлү көзүмдүн карегиндей го...
Бөбөктүн көз жашындай тунуктугун айт! Эне сүтүндөй
ыйыктыгын айт!
Каз-өрдөгү чүмкүп ойнойт, куушуп ойнойт. Балапанына чабак
үйрөтөт.
Алтын куму күнгө чагылат. Шоокуму көңүл сергитет.
Көкмөлдүр көл батып бараткан күндүн кызылын өзүнө

сүртүнүп кырмызыланганын карачы... Пай... пай... пай!
Көлдүн көз көрө элек байлыгы түпкүрүндө ордологон.
Ырыс-кешиктин өзү көлүбүздө.
Бир келген жаркын өмүрдө касиеттүү көлүбүзгө таазим
кетпесең, кыргыз экениң кайсы...
Мындай көл жер жүзүндө жападан жалгыз.
Ак куусун көрсөң чочутпаң!
Көлгө түкүрбөң!
Көлдү булгабаң!
Көлгө жүзүңдү чайып тооп кылың!
Көлдү сатпаң!
Көлдү сактаң!
Көлүбүз бөксөрсөбөсө эгей!
Көлүбүз булганбаса эгей!

xxx

х х х
XII

Жигиттик

ресеге жеткен эркектин эки түрү
болгой. Көптү көргөн карыя шону айтып
отурду. Бири - эр жүрөк, бири - суу
жүрөк.

Эрен жигит жоо жүрөк болгон.

Эр жигит бок жүрөк эмес, таш жүрөк. Ичи кең болгой, ат
айланып баткыдай.

Тегерегинди караң, эркек болуп туруп, ныпым жигитчилиги
жок айры бут, жумуру баш жүдөмүштөр да жүрү...

Чынында, кээси ичи тар, бир тоголок таруу батпайт.

Жигитчилиги бардын кабагы жарык жүргөй.

...Жигитчилиги бардын ичи бузуку эмес, ак болгой.

...Жигитчилиги бар ала көөдөк эмес, эр көкүрөк зирек.

...Жигитчиликти беттеген канжыгага аш эмес, баш

байлайт.

Жоого колтук ачпайт. Башканын байлыгына сугун артпайт.

Сөздү пир тутат.

Жигитчилиги бардын алган жары алдында, журт алдында,

Күн алдында жүзү жарык.

Жүзү караңгыдан сактазын!

Чыныгы жигит моюн толгобой, боор толгойт.

Эки сүйлөбөйт, өтүрүк айтпайт. Жүрөгүндө жалын болгой.

Тирүүлүктүн азгырыгына алданбайт.

Намысты колдон алдыртпай, колго алат.

Оозу бош эмес, бек болгой. Ачууланат, анысын тек

билдирбейт. Көзүнө жаш имербейт.

Оозуна от, ок тиштеп антташкан.

Эл менен болот. Элден чыкпайт. Элдин каабына калбайт.

Өзгөнүн куйругуна калбыр байлабайт.

Жигитчилик туу белде,... эрегиште,... суу кечкенде,... эр

эңиште,... сүңгүшкөндө,... калкына кара түн түшкөндө,... жар

учунда,... канжыгага кан тамганда,... узак жолдо,... кийикке

барганда,... жоо табалаганда,... дос күткөндө,... бийиктикте,...

тереңдикте сыналат.

Жигит өмүрү жүз жылкы, намысы миң жылкы. Наркын

карачы!

Эр жигит өлүп баратып да тирүүлөрдүн камын ойлойт.

...Жигитчилик жоодон жазгантпайт.

...Жигиттер бири-бирине өбөк.

...Жигитчилик муң билбейт.

...Жигитчилик кайгыга жеңдирбейт.

...Жигитчилик даңаза болгой.

...Жигитчилик муратка жетет. Жашоо
мерчемин биле.

...Опузанын душманга гана көрсөтөт. Бирөөгө жалынбайт.
Мунун айтпайт.

...Жигитчилик дегениң кебелбес аскар тоо экен го.

...Бөксөрбөс көл экен го, чиркин!

Же жалганбы...

Жигитчиликтен тайыганда башынан ак калпагы, колунан
кылычы түшөт, астынан аты качат. Ырысы оошот башкага.
Ата журтчул жигит киндик каны тамган жердин топурагын
өбөт. Ата-энесин колунан, баланы маңдайынан, сулууну
бетинен сүйөт.

Жигитчиликтен тайбаң жигиттер!

Жалтанбаң!

Беттегениңен качпаң!

Элиңди жер каратпаң!

Жериңди ыйык тут!

Бир гана ыйык тутар журтуң бар, кыргыз деген...

...Сөз бүткөндө чагылган чартылдады.

Түзөңдө жамгыр, белде мөндүр төктү.

Биз жигитчилик жөнүндөгү сөздү жүрөккө туттук.

xxx

XXX
XIII

Тоо

йкөл Теңир эң ыйык.
Көзүбүзгө тээ каяктан чабыттап келген
Ак Бүркүт көрүндү. Мерген жаасын
мээледі. Карыя Улуу Тоонун ээси шол

бүркүт дегенде жаа колдон ыргыды.

Жараткандан табынып келатканыбыз ушу тейде. Аталардан бери Теңир жолундабыз. Тоолор бизди коргоду, биз тоону коргодук.

Бу калкагар тоолор бизди канча ирээт канатына калкалады. Бу тоолор Көк Теңирге жетип турат. Көкө Теңирден кийинки ыйыгыбыз бу тоолордо.

«Ата», «Эне», «Кыргыз», «Ат» онан «Тоо» деп оозандык. Ат тизгинин тартып жолго чыкканы тоолорду байырлап келебиз.

Тоодо жашаган керемет да. Ата-бабаларыбыз бизге Улуу тоону керээз калтырган.

Тоодо ат чаптык. Тоодо кийик аттык. Тоодо мал күттүк.

Тоонун абасы аңкыйт, тоодо түбөлүк ак кар жатат. Ак мөңгү уюп жатат.

Тоолордун пейили түгөнбөс да.

Тоодон алысты көрдүк... Тоодо жылдыздарга жакын болдук...

Тоодо тал-терек кыйбадык... Тоодо жүрүп шамалга

кабылдык... Бирок, шамалды сөкпөдүк.

Каган шамалды сөкпөң деген... Желди сөккөн куюнда калат...

Чөптү жулбаң деген... Ол жан-жаныбардын кешиги... Аң

куштан жем талашпадык.

Чагылган түштү. Каган коркпогула деди. Чагылганга тил кайрыбадык. Кийиктин сүтү да эненин сүтүндөй ыйык. Кийик төлдөөрдө сак болдук.

Оо, бул тоолорго ай тийгенде колубуздагы куралды жерге койбодук беле. Биздин тоолордо дайым ак ойлодук. Онан жамгыр убагы менен болду. Жаан-чачын кечиккенде жайчы жай ташы менен жамгыр чакырды. Тоо башында кээде мөндүр жеп наар алдык.

Бул тоолордо канча кезең карыды. Тоо байлыгы чексиз.

Улуулук шу тоолор менен гана өлчөнөөр.

Кумурсканын уюгуна жакын өргөө тиктик.

Оттук таш менен от тутанттык.

Жаңы журтка сыйындык.

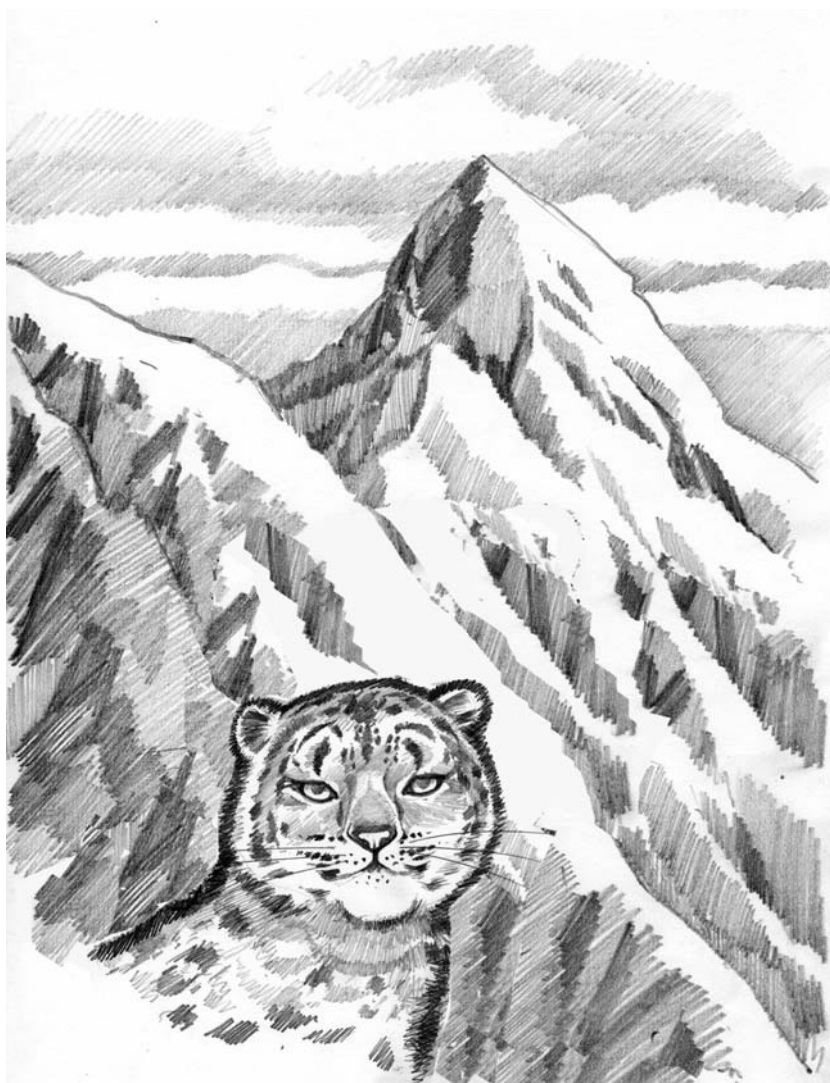
Күнүмдүк деп жерибедик.

Муну көргөндүн көзү ток болоор. ...Жердеги кумурска, көктөгү аска, токойдогу куш, сайдагы суу, жээктеги чөп баарыбыз ирегелеш жашадык.

Кел-келибиз келип турду. Кел-келибиз кетпестир.
Каганга өмүр тилеп отурдук.
Табылгы менен мал чашпай келген.
Токой өрттөгөндүн теги үзүлөт деген.
Улуу Тоого чыккан кыргыз, улар үнүн уккан кыргыз!
Кызыл Тоого чыккан кыргыз, кызыр үнүн уккан кыргыз!
Кыргыздан улуу ким бар!
Муңкүрөбөң! Тоодой чыдамкай бол!
Улуу Тоого акаарат келтирбең!
Жараткандын кыргызга деген ырыс-кешигидир!

xxx

xxx
XIV

Каган

аган күн жүздүү. Теңирдин жердеги
элчиси.

Бут алдында төшү түктүү кара жер,
төбөдө түбү түпсүз Көкө Теңир.

Ортодо биз кыргыз эли.

Эл башында Каган.

Эми кыргызга Каган тандап турубуз.

Каганды тектүү жерден тандадык. Адегенде бакшыга Көкө
Теңирден белги келди. Теңир өзү белги берди.

Кырк уруу кыргыз бирден билги ак сакалын өкүл кылды.

Кырк аксакал чогулуп кыргызга Каган тандамак болду. Сака
калчап кол таштадык.

Оо, каганат эрежеси темирдей катуу эди.

Кыргыз баласы кыркка чыкканча Каганга сын айталбады.

Жашы кырктан өткөндөр гана тандалып Каган болмокчу.

Кыркка дейре аксакал боло албайт. Ар билги өз уруусунун
жоокер башчысы.

Ар уруу өз түмөн түйшүгүн, кайгы касиретин Каганга аксакал
аркылуу гана жеткирет. Көйгөйдү айылда аксакал гана чечет.

Билги чечпесе Каган өзү колго алат.

Кагандын бир сөзү эки болбойт. Кагандын сөзү өлгүчө, өзү
өлзүн деген бар.

Каган бир айтат. Кара башын унутуп, калк камын ойлойт.

Каган чындыктан тайса, калктан ынтымак качат.

Каган менен кырк аксакал биригип бир улуу каганат. Каганат
жолу аксакалдар аркылуу гана. Аруу, калыс жол.

Мына бакшы таягын айлантып келип Элтерес уруусунун
аксакалын кагандыкка көрсөттү. Ол Көктүн уулу! Ол Элтебер
болчу.

Оны Көкө Теңир өзү бакшынын көзү менен көрсөттү. Бакшы
баладай аруу, Теңирдей тегиз.

Биз Теңирге каршы айталбайбыз да.

Каганды Көкө Теңир тандады. Теңирдин мээри түштү.

Эне сүтүн кем эмген, Ата жолун билбеген Каган боло албайт.

Эне сүтүн аз оозанган элин-жерин таштап качышы мүмкүн.

Бел-белесте беш удургуп, айгай салып, Көк туу көтөрүп, ак
сарбашыл айттык.

Каган келди. Көктөм келди. Баарыбыз сүйүндүк.

Кыргыз кагандуу болду. Уруулаштар эл болду. Жайыт жайлуу
болду.

Эми Каган аксакалдарга кеңешип иш кылат.

Эми Каган элдик киши. Ачуусу бар кеги жок. Теңтушу бар,
теңи жок. Жоодон качкандарды, ууру кылгандарды Каган эми
өлүмгө буйрук кылат.

Күнү да Каган. Түнү да Каган. Кырсык түшсө да Каган.
Кагандыктан кайтпаң!
Кырсык келбең!
...Эртеси ат ойнотуп тойлодук. Жоодур көз кыз-келиндер
маралдай маңкайып өзүнчө оюн-зоок курушту. Бозойлордун
көзү ботодой жайнайт.
Түшүм аян берди. Жакшылыкка жорудум.

xxx

xxx
XV

Бүркүт

ттарыбыз Эне-Суудан балыктай сүзүп
өттү... Тээ илбирстүү тоолор.
Ак көз бүркүт томогосу алынбаза да
алда нени сезгендей, бир талпынып

алды.

Жарыктык көзү менен көрбөсө да, көкүрөгү менен туюп
жатты.

Эми томогосун чечип, үндөктөбөсө ээсин кектегей.

Мына кучак жеткис кулачын калдактатып алыска
чабыттады. Бут булчуңдары таштай түйүлгөн.

Тайманбай тик качырды.

Алаарында албай, тебээринде тепшей кетти.

Бүркүтчү санын бир чаап алды.

Аттиң, бул түлкүнүн калтары тура...

Жакшыны жакшы албайт. Ак көз бүркүт байыркы ыйык
тукумдан. Майдаланбайт эди. Чымчык, көгүчкөн, кекилик,
чил, каз-өрдөккө тийбейт. Тийсе да кийик, карышкыр, түлкү,
сүлөөсүнгө тандап кол салат. Туяктуудан кайберен, элик,
марал, кулжа деги койчу баарын алган, азуулуудан бөрү алган.
Канатын каккыласа, дабышынан мал үркөт.

Ууга чыгаарда ашыкча тойбойт. Ыраактан көрөт. Илгиртпей
туйат.

Чын куранда түлөккө олтуруп, баш оонада түлөктөн бошогон.

Аруу түлөктө жүнү кундуздай жылтылдады.

Тигине, азыр да күндү беттеп учуп баратканын көр!

Ана, эми шукшурулуп, кулаган аскадай төмөн атты... Оо...
итиң.

Биз чаап барганча каңшылаган үн угулду.

Кырааным десе, көк карышкырдын өпкөсүнө өткүр
тырмагын батырып олган экен!

Ак жем менен табына келген кези эди. Салкын жайда
асыралды.

Бул бүркүт качырганын куткарбас, өрт менен кирген суудай.

Чабыты көктөгү сыдырым жел менен кошо сызып, бийикте
гана оболойт... Ыраакты эңсейт... Мөңгүгө жумурткалайт
...Өзүн аруу кармайт... Жолдуу болгондо гана көңүлү ачылат...

Көзү курч... Жетээр жемин көрсө куюндай сызат... Ээсинен
жемин талашпайт... Томогону кийээрге башын чулгуйт... Кай
бирде буту менен кагып түшүрөт...

Ителги, ылаачын, куш, жагалмай таптаган мүнүшкөрлөр
бүркүтчүгө сый карайт. Жолу улуу да.

Бүркүтчүнү ак тайганы коштоп жүрдү.

Аң уулап жүргөндө итти эш тутасың, Ээсин сатпайт.
Биздин тайган качканды куткарбас. Биз да тайган менен
шыралга бөлүшө жүрдүк. Ак тайган ачка калбады. Тойго да
бизди ээрчип жүрдү. Түндөсү жолдон адаштырбады. Улуйт деп
жаман көрбөдүк. Жамандыктан белги келсе ит улуганы
айгине болду. Итибиз ээсинин кабак-кашын билип турат. Ит
ырыскылаш жүрдү. Иттин атын тандап койдук.
Тайганыбыз өлгөндө оозуна май оозантып көмдүк.
Бүркүт салып көңүл көтөргөнгө не жетсин.
Бүркүт ишенимдүү шеригиң эмеспи.
Бүркүттү балаңдай багып, күлүктөй таптаң!
Ач калтырбаң!
Үндөктөп жатып сөкпөң!
Кыраанга кыраандай кайрыл!
Ууга чыгып, жолдуу кайтсаң, куржалак калтырбаң!
Өз учурунда түлөккө отургуз!
Ат жалын бек кармаң!
Ашык тамак бербең!
Бүркүт туурун аруу тут!

xxx

xxx
xvi

Угуу

несайга муз тоңуп, кар белден. Ит өлгөн суук эди.

Узак жол арытып ушул коктуда бел чечтик. Көз байланып, караңгы түштү.

Жалындаган оттун боюнда сөзгө чебер карыяны угуп отурдук.

Каган да укту. Уккан узарат деди.

Кеп тыңшабаган бечел болот дешти. Көлөкөдөй унчукпас болуп отурдук.

Көңүл коюп уктук. Уккан өзүн табат. Өзүн-Өзү ойготот.

Өзүнө-Өзү ишеним күтөт.

...Сүйлөө үчүн угуш керек.

...Ойлонуу үчүн угуш керек.

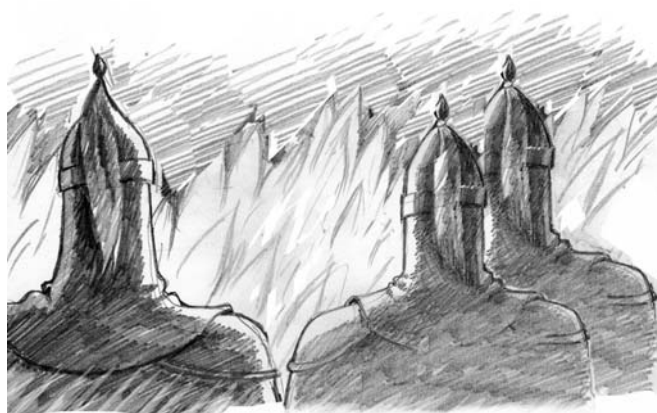
...Ынануу үчүн угуш керек.

Угуп-угуп жүрүп сөз байыйт, ой кеңейет, дене-боюң арууланат деген экен байырган.

Угуп жаттык... Угуп жатып карыяны ого бетер сыйладык.
Угуп жаттык... Угуп жатып өзүбүздү дагы тааныдык.
Угуп жаттык... Угуп жатып кечээкини ойлодук.
Угуп жаттык... Угуп жатып эртеңкини ойлодук.
Угуп жаттык... Угуп жатып сыналдык.
Угуп жаттык... Угуп жатып чыдадык.
Айтылган сөз кулакка, мээге, канга сиңди. Сөөккө, жүлүнгө,
жанга жетти.
Угуп жатып алгүндө жакшы кепке тойбой уйкуга
кетиптирбиз. Шамыбыз өзү өчтү. Ээр-жабдыгыбызды, жаа-
найзабызды жаныбызга ала жаттык. Жоодо көз жумган
эрендин жүрөгүн ала келип шу жерге көмдүк. Дени кан тоодо
көмүлдү.
Таң эрте ат кишенеп ойгондук. Ойго батып ойгондук. Кечээ
сөз укпаганда бүгүн минтип ойлонбойт эдик.
Оо, биздин бабалар кара жаак чечен эде. Биздин аталар кулак
төшөп уккан боорукер угарман эде.
Олар согуштан коркуп качкандарды, элчиликти аткара
албагандарды, эл ишине ушак тараткандардын башын алган.
Уккандан узак керээз калган го.
Аттарды токуп кайра жолго аттандык.
Ак тайган алдыга кетти.
Оозуңду ачпай, көзүңдү ач деди карыя.
Ушак уксаң тилиң тый, байлык көрсөң көзүң тый деп да
нускады.
Ич күптү болбоң!
Акыл-ойду кесир кылбаң, качырбаң!
Арам ойдон жаа бою кач, кутулгун!
Күнүң күндөй, түнүң түгөл болгой...

xxx

xxx
XVII

Намыс

нда теребел шыбак жытына аңкыган чак эди. Суу көбүктөп турган. Тогуз жашта каганга кызмат кылдым... Ат чаап баратып таамай жаа тартканды үйрөндүм... Муң билбедим... Бөкпөдүм... Жүзүм жарык эди... Каган ант кылды... Намыска бек турдум... Буйругуна бекем болдум... Ок тийип жараландым... Артка чекпедим. Ишенгеним каган болду... Ишенгеним намыс болду... Намыс жыгылбады. Бугу жүгүргөн маалда айыгышкан жоодон отуз эр өлтүрдүм. Каган көңүлү толду. Жоону өлтүргөн сайын ичин жара тартып канынан бир ууртадым. Карды жарылгандар өз карын майын жең, жарат ырбабай тез сакайышты. Тердиктин кийизин күйгүзүп кан аккан жерибизди каарып, канын токтоттук. Аркасынан жарат алгандар - качып баратып жаралангандар. Бет маңдайдан жарат алгандар - тайманбастар. Жоодон качкандар болду. Бөжүрөп жоодон корккондор чыкты. Олар кан талаада алмадай башы тоголонуп, дене-бою каргакузгунга жем болмок. Баш сөөгү айып катары атасынын мойнуна тагылды. Чыккынчылар эми ушундай жазаланмак. Биз баатыр элдин тукумубуз. Башы кеткендер көп болду... Намысы кеткендер жок болду. Улуу тоонун топурагы күбө... Намысты коргодук, топуракты коргодук. Топуракта аталардын каны, бабалардын сөөгү, энелердин көз жашы калган. Ачка болгондо аттын кара санынан кан алып, бышырып жедик. Биздин тукум ооруп жатып үйдө өлгөндү намыс көрөт. Эркекти намыска жараткан. Абалтан ушундай эмеспи. Оо, шондо улуу чабышка ок камдадык. Оо, жоого кирээрде топуракты өөп сыйындык. Айбарлуу каган айтты... бул топурак биздин топурак. Жашоо баасы бир ууч топурак менен өлчөнмөк. Бу топуракты басташкан жоо тебелегенче, биздин сөөк тебеленгени артык. Биздин жердин топурагы укмуш эди. Гүлү өсүп аңкыса жыты, чиркин! Арча өсөт миң жылдык. Жаа тартсак жебеси карагайдын башына жетпеди.

Суу энеде топурактын даамы бар.
Биз алыска аттанганда бир ууч топурак канжыгада жүрдү.
Топуракты коргодук, намысты бербедик.
Шондо улуу каганат кезеңи эмес беле!
Эми аскадагы кийик болдук...
Каганат урады...
Топурак тебеленди...
Каган жаза тайды.
Кузгун болуп көп жашабадым. Кыраан болуп аз жашадым.
Күн тутулду.
Шумкар боосун тытты.
Кыян жүрдү.
Кыргыз бытыранды болуп, ырк кетип, аң куштун күнүн көрүп
калды. Ар ким керт башын коргоду. Алты саны аман, боору
бүтүн ким калыштыр...
Кыргыз топурагын сагындым...
Өз топурагым өзүмө буйруса экен.
Көкө Теңири өзүнө буйрусун. Бар тилегим ушу!
Жоолашкан тарап канчалык жалганчы, ууру болсо кыргыздар
ансайын чынчыл, аруу, намыскөй бололу!
Күн да, Ай да, Жер да эч жакка кетпестир, эгер намыс бизден
кетпесе...
Элге калкаа болзын!
Кыргыз өлүп баратып да бөтөнгө баш ийбейт.
Өлүмгө моюн сунганы оңойураак.
Ыбырсыбай, муңбай, майдаланбай жаркып, бийик жашайлы!
Намыстан кетпең!
Эгерим коркпоң!
Айныбаң!

xxx
XVIII

Жол

аган менен жолдо узак жүрдүк.
Ымыркайында эне сүтүн эмгендер гана
жоого аттанды.

Каганды жолдо ой басты. Ой түйшөлттү.

Жол улуу да. Кан жолдо жорго жүрүш менен бараттык.

Күлүктөрдүн куйругу желге сапырылды.

Түмөн кол элек. Жол башында каган өзү. Каган гана жол
баштаар. Бул кан жол да. Кан жолго чыгаарда күн чыгышты
карап алкыш айттык. Батабызды Теңир өзү туткай эди. Оны
жеткенде билербиз. Ак булуттар төбөдө калкылдайт... Жолдо
куштар колго кончудай болуп учат... Жолдо гүлдөр аңкыйт...
Жоогазындар жоодурайт... Каакымдар каалгыйт. Кыргыздын
гүлдөрү да.

Бирок каган алаксыбады.

Биз гүлдөргө тамшандык. Унчукпадык. Каган унчукпаса биз
сүйлөсөк шерт бузулаар.

Мына бөдөнө жолдон жорголоп өттү. Каган ат тизгинин
кагыш токтотуп бөдөнөгө жол берди.

Оо, жол боюндагы көпөлөктөрдү айтсаң.

Жолдо нарктуу жүрдүк. Улуудан озбодук.

Жол ортолоп калганда куураган жыгач жаткан. Каган аттын
башын буруп токтотуп жолду тазалатты.

Онан алдыга ат чаптырдык. Каган жолдо келаткан тейде
жолду жылкы тезегинен арууласын деди. Биз дагы артыбызда
булганыч калтырбадык. ...Бул Каган жүргөн жол да. Жолдо
жаман сөз болбоду. Жаман ойдон алыс болдук. Дегеним, кан
жолдобуз да.

Жолдо ар нерсени ойлодум. Каган ойлуу келди. Кимди
ойлоду, эмне ойлоду билбедим. Жолдуу келдик.

Күн бата кырга жеттик. Кароолдор секиде калды.

Түндөсү ыктоодо журттадык. Жарым жолдо артка кайтпайт
эмеспи.

Таң жээк салганда кайра жолго чыктык. Күн нуруна чайканып
мөңгүлөр кашкаят.

Биздин жол ошо бийикке гана кетет. Ара жолдо калган биздин
салтта эмес.

Арабыздагы карыя жолубуз акжолтой болзын деди. Жол
тарттык. Жолго чыгаарда бу тегеректеги таштарды коңторуп
койгула деди. Күн көрөлөк бети күн көрзүн деди. Такыр
жерине чөп өсүп, көктөм келзин деди.

Бата туттум. Колумдун салааларынан мөңгү көрүндү.

Күлүктөрдүн чарчаган түрү жок. Түндөсү жылкылар оттоп,
тойгон чыгар. Өкүм күлүктөр чарчаганын билдирбейт. Улам

кошкүрөт. Биздин күлүктөр кыргыз жылкылары да...
Илгери ишеним менен жолдобуз.
Ишеним бүтсө жол бүтөт.
Жол көптүкү...
Бардык нерсенин өз жолу бар.
Жолго таш ыргытпаң!

xxx

xxx

XIX

Жер

умурткадан жаңы чыккан
балапандай күн көрүндү.
Каган менен бирге жүрүп жарды
элди бай кылдым, аз элди көп

кылдым. Же бу сөзүм жалганбы?

Кыргыз жеринин ажайып сулуулугуна тойгон жокмун.
Атадан айрылдым, колдоочум бар экен, Ата конуштан
айрылбадым.

Антпесе, кыргыз жок бу тоолор жетим калбайбы ээнсиреп.
Ата болуп асырап, эне болуп эмизген жерибиз ушу.

Кыргыздын топурагы - алтын бешигидир.

Кыргыздын булагы - мүрөк. Жайыты - керемет, арашан суусу -
кишиге эм. Абасы – булак даамдуу. Шу жайда да киши өлөбү...
Буга дейре төрөлбөй кайда жүргөм...

Аскасын бүркүт уялап, тоолорунда аркар, күлжа, бугу
жайылып, чер токоюнда кушу сайрап, көлүндө өрдөк сүзүп,
аңыр учат. Укмуш бекен!

Күн, жер, аба, суу кыргыздын көркөм жерине айкалышып
туру. Жерди эненин жүрөгү менен сезип, эркектин күчү менен
даркандайт. Жылуу булактын жээгинде өскөн гүл көрдүк.
Тегереги апакай кар.

Кыргыздын тоолорунун бийигине гана жайы-кышы тоңбогон
мамыры гүлдөйт деди карыя. Жерди сатсаң, малың- байлык
болбой, бийиң- бийлик болбой калаар.

Ымыркай эненин курсагынан жер эненин кучагына түшөт.
Киндик каны туулган жерине тамат. Ол жерге түбөлүк
карыздар болосуң.

Кыргыздын топурагына баары өнөт. Мол түшүм алам десең,
жердин пейили кенен. Аска, ташка да гүл чыгарат го, бу
жараткан.

Биздин жер койдон коңур, берешен. Эмне эмгек кылсаң, эсеси
кайтат. Ушу жердин топурагы буйруса экен.

Баары жараткандын кешигидир.

Коргон салсаң да аны таш, топурак менен жерге гана курасың.
Канчалык оболон бийикте, айланып коноор жериң – жер.

Бул жер түбү алтын, күмүш жаткан гана кен эмес, ата-
жотондун сөөгү жаткан ыйык жай.

Жолго чыгаарда бир чымчым топуракты түйүп беришти.

...Айдын бетин жапты деп, Ата-журтуңдун булутун сөкпөң!

...Баш кийимимди учурду деп, бороон-чапкынын сөкпөң!

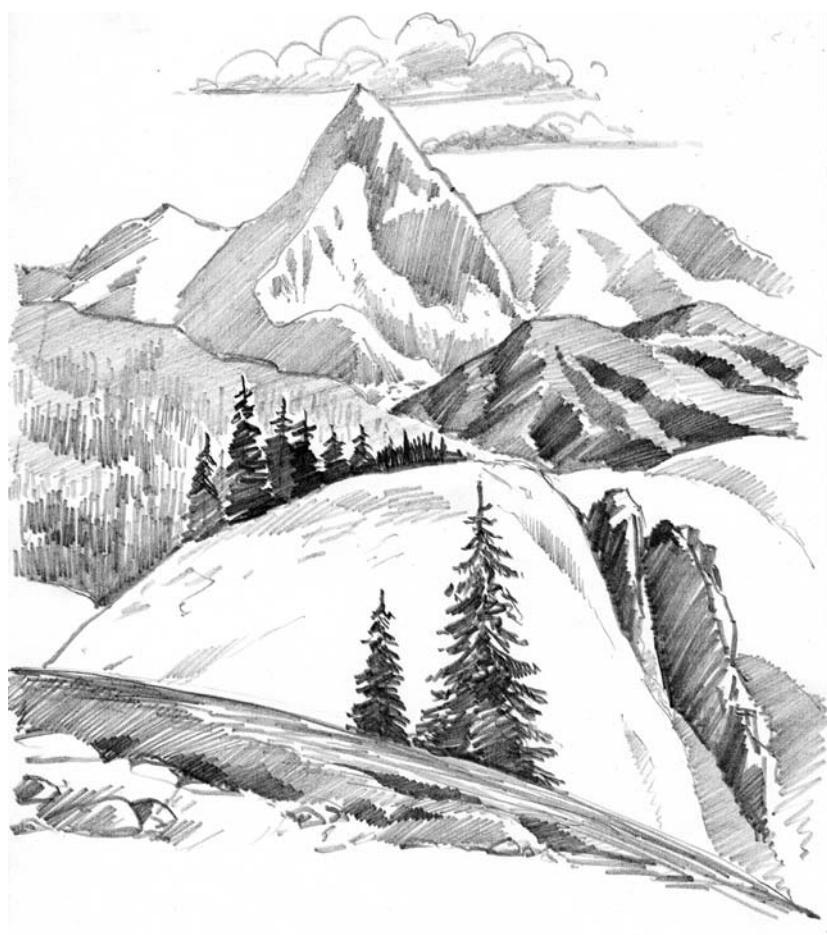
...Кыян жүрүп коо кылды деп, жаанын сөкпөң!

Жерге акыл калчаң, ой тегеретиң.

Бул ыйык жер, улуу жер, биздин жер!

Алтын да жердин бүртүгүдүр.
Алганыңа топук кыл, дүнүйөкор болбоң!
Биздин жер - түбөлүк!
Жердей чыдамкай болгонун ийги.
Кыргыз жерине өскөн чөп, тал куурабазын!
Жер такыр калбазын!
Сүлүктөй сыйгаланып, жерибиз колдон чыгып кетпесинчи!
Кыян жүрүп, коо болбозын!
Токтоолукту тоолордон үйрөнгүлө деп келем го...
Мокобоң, майтарылбаң!
Көпкө топурак чачпаң!
Жерде кумурсканын, тал-теректе куштун уясын бузбаң!
Өз жер, өлөң төшөгүндө жакыр жашабаң!
Жерге залал кылбаң!
Төбөңдө -Көкө Теңир, таманыңда -Жер-Эне жалгазын!

xxx

xxx

xx

Суу

аган күндөгүдөй булак башына барды.
Каган булак көрсө аттан түшүп табынат
эде. Көк кашка мөлтүрөк булак экен.
Көзүн ачтык. Жүз булактын көзүн ачкан

миң жыл жашаганга тете дешет.

Табындык. Арууландык. Каган кочушундагы сууну чекесине тийгизди. Булак суусу ийиген эмчектей агып туру. Чаңкай асмандан суу бетине ак булут түшүп туру.

Арча жыты аңкыйт.

Күкүк үн салды. Канча жашаарыбызды санабатабы...

Жигиттер аттарды отко койду.

Теңирди бир карап алып, булак суусунан таттык. Жаныбызга жан, каныбызга кан кошулгандай болду. Булак касиетин караң! Таңдайыбыз катып чаңкап келген эдик.

Оо, суу жанга да, малга да, чөпкө да тең го. Бул дүйнөнү адалдап, жан дүйнөнү аруулап, жан киргизген суу – ыйык.

Суунун жаны бар, күч кошот, дем берет.

Жашоо да, өмүр да суу сыяктуу агып тургай.

Аккан суу ымыркайдын тилегиндей аруу.

Каган айтты... аталар суу булгабаган.

Тунук суу аздектеген.

Маңдайыбызга жазылган ырыскы.

Ымыркайда кырк булактан оозанганбыз.

Булактын көзүн ачкан, суу бар жерге журттаган,... аруу ойлор булак башатта торолот.

Кыргыз күлүгүн таза сууга сугарган.

Суулуу каганат – гүл каганат. Суусуз каганат - кул каганат.

Биздин каганат сууга байгер.

Көгөргөн мөңгү, агарган кар. Керемет бекен!

Бийиктеги ак мөңгү кемисе, алтын кемигени ошол.

Кыргыз алтынсыз деле жашай берээр. Ак мөңгүсү жок кантип өмүр сүрөт...

Кагандын ордосунда булактан бүткөн ыйык кош көл бар.

Алмуздактан бери бабалардын көз жашынан толгон, соолбойт.

Мүрөк суусу кыргыздарда гана бар, аны билген табат, билбеген булгайт.

Кыраакы Каган күлүгүнө минээрде ...Суу атасы – булак... деди.

Эрендер да, Билгилер да кырга карап ...Бул биздин суу, биздин суу соолубазын... деп ант ичиштик. Тооп кылдык.

Эл башы болбой, суу башы бол!

Суу башаты тунук.
Алыстан муңдаган бир укмуш үн угулду. Мерген жаасын
камдады. Карыя дагы бир тыңшап... Бул күүдө жүрүп
үйүрүнөн адашкан маралдын үнү. Атпаң! Жазыгын тартасың...
деди.
Биз төмөнгө кеттик, булак бийикте калды. Ичимден ырым
кылдым.
Булагыбызга көз тийбесин деп көз мончок таштадык.
Суу башында бололу. Илгеркидей...
Суу булгабаң!
Кесир кылбаң!
Жаанга жаман айтпаң!
Суу сыйлаган зор болзын!
Суу кордобоң!
Бөксөрбөң!

xxx

XXX
XXI

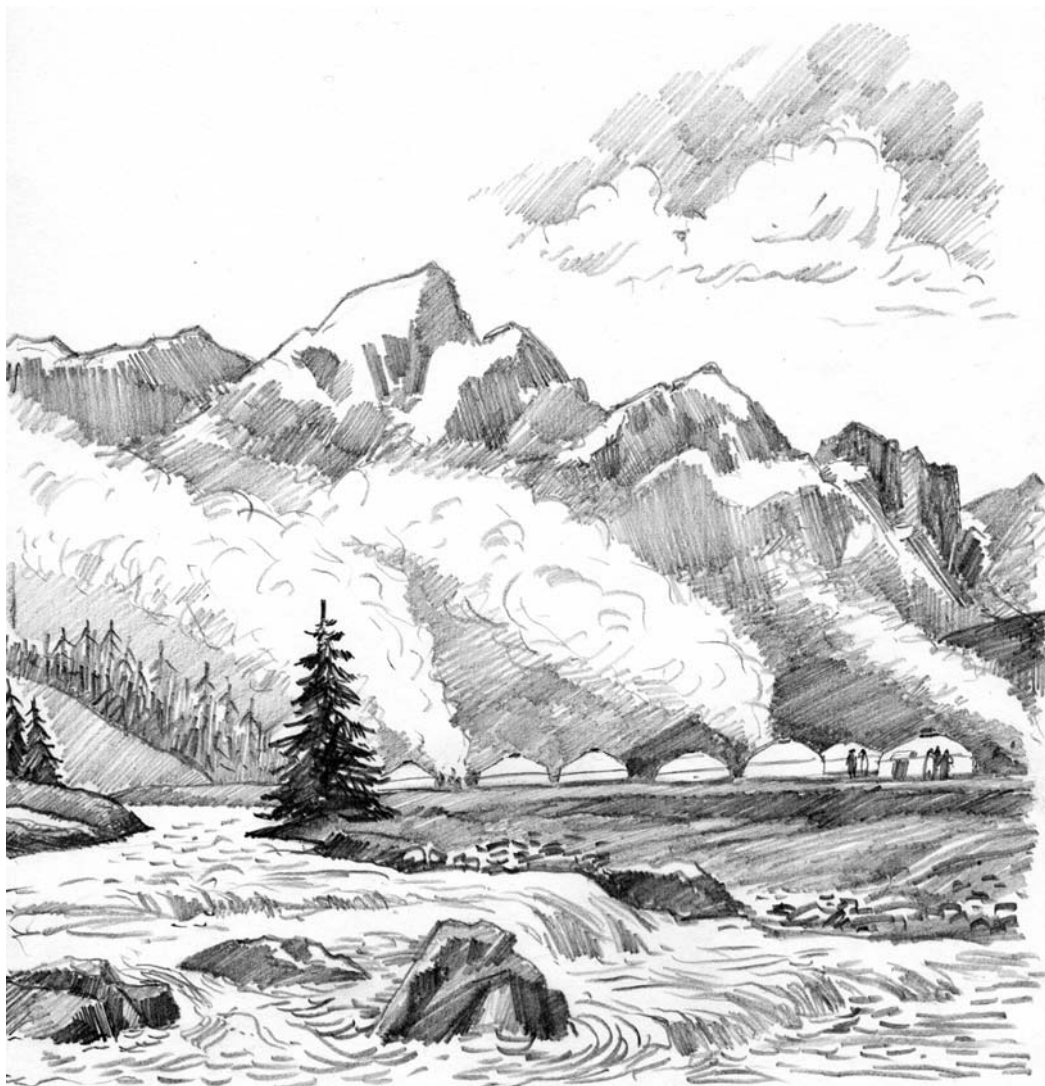
Жашоо

оңур күз. Эне-Суунун бою эне сүтү
жыттанат.
Ак чокулуу калбаат тоолор ата жыты
жыттанат.

Кыргыз менен өлбөстүк ушу жайда дем алып жашайт.
Эрмен, шыбак жыттуу талаалар чөккөн бойдон.
Күз келип, дарак, чөптөр саргайып, кыргыз тоолору тим эле
алтындан уютулуп койгондой.
Бул кыргыздын тоолорун бооруңа кысып, өпкүң келет. Ушу
тоолорду көрүп түбөлүк өмүр бар экенине ишенбей нетем.
...Кайсы бир элдер төрөлгөндө эле кул болуп көз жарат.
Кыргыз гана төрөлгөндө эле алтын кучактап түшөт. Бу
тоолордун асты да алтын, үстү да алтын. Ээси – эл. Олар алыс
кетсе алтынын жыланы коргоп ордойт.
...Ушул алтын тоолор кысыр калбазынчы.
...Ушул тоолордо жибектей созулган кыз өстүрдүк, жылкы
тийип, жоо чапкан баатыр уул өстүрдүк.
...Ушул журтту жоого тепсетпей, ырыс-кешиктүү өмүр сүрсөк
ээ!
Тилек өмүрдү өзгөртөт эмеспи. Жакшы тилек кылып,
кыргызыма өтөлгөлүү өмүр тилеп турдум. Кыргызым
түбөлүк жашазын!
Ар бир кыргыз кылымдап өмүр өтөзүн. Ар бир кыргыз айдын
жаңырганын миң жолу көрсө экен дедим. Тилек айтып мен
жыргайын, узак жашап ол жыргазын! Анүчүн ар кыргызга
абадай аруу, суудай тунук ден-соолук тиледим.
Кыргыздын ден-соолугу жан менен денден. Көрүнбөс жагы -
кара жаны, көрүнгөн жагы – тулку бою.
Эң ириде жаның оорубазын. Дендин ооруганы утурумдук эде.
Жанды да, денди да айыктыра турган касиет баары ушул
ыйык тоонун чөбүндө, абасында, суусунда, айбанаты менен
илбээсининде...
Кушу сайраса, гүлү аңкып, өзөнү буркандап, көлдөрү
шарпылдап, бариктери дирилдеп көңүлүң сергийт.
Бөтөн жактан дартка дабаа дары-дармек издебең!
Жан сыркоосу кара санаадан жаралат.
Ак санаа ойлоп ак жүргөндүн табы айныбайт...
Эт ооруга чалдыкканда эмчи менен домчудан, тамырчы
менен сыныкчыдан, суу жана чөп-чар менен сакайып
кеткендер канча.
Билген табып ысык-сууктун аз-көбүн айтат.
Ооруган айыгаар, көз тийгендин сакайышы кыйын го.
Чөптүн эң эм-дарылуусу да, эң уусу да ушул жерде өсөт.

Мерчемин билсең – эм, ашыра ичсең – уу.
Эрки майтарылбас кыргыздын денеси да майтарылбас.
Көңүл чөксө дене чөгөт. Эрки күчтүү денеден оору-сыркоо
качат. Ден-соолугуңдан ажырасаң жашоо кызыксыз болоор.
Баарын көрдүм. Бирок ден-соолук сатылган жайды көрбөдүм.
Жашоонун узактыгы бир жараткандан.
Жашоонун кеңдиги менен тереңдиги өзүңдөн гана.
Бойуңду аруу кармаң!
Дилиңди аруу тут!
Жаның жакшыны гана ойлоп, денең аруу болзын!
Бирөөнүн багын байлабаң!
Көркүң көздөн, бөркүң баштан түшпөзүң!

xxx

xxx
XXII

Туз

к өргөөгө кирдик. Туз буйруптур. Карыя төрдөн орун алды. Жигиттер карыяны тегерете байырладык.

Адегенде суу келди. Кол чайкадык.

Келиндер чай сунуп, сый көрсөттү. Токочту тегеретип сындырбай, тең бөлүп сындырдык.

Малдаш урунуп олтурдук. Улуулар түндүктү беттеп жайгашты. Анан саамал кымыз келди. Кош колдоп узатып, кош колдоп алдык.

Көрөңгөсү жакшы экен. Тамак болбосо, дымак болбойт дешти. Кыргыздын тамак жасаң дегени, сорпо, кесме даярдан дегени да.

Кыргыздын казан ас дегени, эт сал дегени да.

Биздин тамак дандан, эттен жана сүттөн жасалып келген.

Таттуулугун жоо жүрүп сезесиң.

Данды кууруп, андан талкан, шак, угут тартышкан. Колго жараша. Жаман тамак болбостур.

Талкан күл-азыктын бири эгей. Жол жүрүп талкандын даамына тамшандык.

Сүт жарма, кара жарманы канча ичтик. Суусундук кандырчу тамак эмеспи.

Ондан кийин сорпо келди. Улуулата даамын көргөн соң биз да шорулдатпай таттык. Тузу ынак экен.

Устукан тартылды. Сый жиликтер төргө мүчөлөндү.

Эзелтен ушундай да.

Төр ээлеген аксакал сулп эттен кыя кесип, ооз тийип, онан оң жагындагы жигиттерге, онан сол жагындагыларга даам узатты.

Өзүнө тийген сый жилигин төрдөгү карыя ол үйдүн эң кенже баласына сунду. Улуудан устукан... Бата тилектүү...

Бала мулуңдады.

Оо, сыйлуу карыядан жилик алган бала намыскөй болгой.

Биз эт туурадык. Тамактын төрөсү – нарын-эт майлуу жасалды.

Тамактан соң колго жылуу суу куюлду. Суу куйган бала баарыбыздан бата алды. Батабызды аянбадык. Жүрөгүң ак болсо ак санаа батаң түгөнбөстүр...

Тамак кайып бүгүн ушул үйдөн буюрду.

Үйдөн чыгып жатып үй ээсин алкадык.

Асман толо жылдыздар алтындын чачырандысындай жымыңдашат. Түндөсү мерген жолборс чапты. Олжо оныкы.

Терисин каганга тартуу кылды. Каган жолдугун кылды.

Бөктөрүнүп аттандык. Тынч күнгө көнө түшүптүрбүз.

Туз актоо баарыга кымбат.
Туз урсун деген каргыш өтө ачуу.
Тоо-таштан кийин эле туз оор.
Шашпай тамактан!
Тузга кара санабаң!
Бышкан ашты таштабаң!
Токочту тетири койбоң!
Таң эрте даам ооз тий!
Жиликти таза мүлжүң! Алган жарың, кыздарың сулуу болот.
Улуулар сунган энчиңди элпек алып ооз тий. Ырыс-кешиги
артат.
Жатып тамак ичпең!
Журтуңа кадырың өтүмдүү болзын!

xxx

XXX
XXIII

Сын

ч күн, үч түн болду. Урушту токтотуп,
ат-унаабызды тындырдык. Ак жаанда
калдык. Нур жаады дедик. Мөңгү Суу
көбүрүп акты. Кыр аштык. Кыргыз
ашпаган кыр калдыбы... Кечпеген өзөн калдыбы... Алтын
башы көрбөгөн азап калдыбы...

Каганыбыз жолдо жүргөндө, аттан түшүп жатканда, атка
мингенде, ат сугарганда жигиттерин сынаакы көз менен
карайт...

Онан эмей. Шонүчүн Каган кыраакы, улуу кыялына жетип,
беттегенин жексендеп келет.

Жигиттери менен жүрүп, жалынганы Теңир, табынганы күн,
жамынганы түн болду.

Мынабу кыраакы жигиттер шондо сыналды.

Эр жигит чоң чабышта сыналат эгей.

Түнкүсүн сак уктаган жигит сергек. Сыр сактаган жигит
москоол. Экөө жоого бирге жөнөй турган.

Шонда Каганды коштогон акыл кеңешчилер дебедиби...

Эр жигит казатта сыналат.

Каган ачуусу келгенде каарынан сыналат.

...Жан жолдошуң башыңа иш түшкөндө сыналат.

...Ага-тууган бир жакшылыкта, бир жамандыкта
сыналат.

...Аялың башыңдан ырыскы кеткенде сыналат.

...Эл-журт ынтымагы жоо келгенде сыналат.

...Тайган ууга чыкканда сыналат.

...Тулпар тушунда, күлүк күнүндө
чабылып... сыналат.

Кагандын күчү калыстыкта... чечендин күчү сөзмөрдүктө...
чындыктын күчү сынбастыкта... элдин күчү ынтымакта...
акылдын күчү сабырдуулукта.

Түндөсү жаткан жерибизди кыл аркан менен тегеректеп
койдук, жылан сойлоп кирбегей деп.

Ай жаңырганда мал ырымдап, ак чачып, арча түтөттүк.

Барда-жокто чыдамдуу болдук. Баарыга көндүк. Эч качан
бөтөнгө баш ийип чөгөлөбөдүк.

Өлүм алдында да ак сүйлөдүк.

Эрен эркек намыска туулат. Намыс үчүн өлгөн кыргызды
көрдүм. Көр байлык үчүн өлгөн кыргызды көргөнүм жок.

Шол үчүн сени бийик тутам, кыргызым! Эч ким сага тең
келбес! Сыныңан жазбаң!

Менменсинбең!

Белесте ат үркпөзүн!
Бешикте ымыркай чочубазын!
Аз жеп, аз уктап, аз сүйлөң!
Бөөдө кабак бүркөбөң!
Сын такпаң!
Кыргызым, бир-бириңди абайлаң!

xxx

xxx
XXIV

Ырыс

үш оой ат үстүндө кеп уланды.
Жай күнү көңүл куунак эди. Кагандын
оң канатында ак сакалы белге жетип,
жайкалган карыя. Ага куйрук улаш
келаткан жаш нөөкөр собол салганга ашыкты...
Нече күн ашуу ашып, суу кечтик. Жоону чаптык, айткылачы,
не ырыскы таптык...
Көптү көргөн кыраакылыгын кылып, карыя жооп
күттүрбөдү...

...Жааган жамгыр чөпкө ырыс.

...Көпөлөк конгонго гүл ырыс.

...Ымыркай эмген эненин эмчеги ырыс.

...Ымыркай тай-тай басса ырыс!

...Ооруганга айыккан ырыс.

...Жоготконго тапкан ырыс.

...Жетимге башынан сылаган ырыс.

...Жесирге абалын сураган ырыс.

...Кайгыргандын көңүлүн көтөргөн ырыс!

...Карыганда уул-кыздын урматын көргөн ырыс!

...Кырсык келбеген күнгө ырыс!

...Эгин мол болгон жерге ырыс!

...Төл аман турса малга ырыс!

...Баш аманы жанга ырыс!

...Таң атканда сайраган булбул ырыс...

...Күлүгү чыкса саяпкерге ырыскы.

...Жаш түгөйгө ашыгына жеткени ырыскы.

Ар кимдин жылдызына жараша маңдайына ырыскысы
жазылган.

А биз азыр ырыскыны ээрге өңөрүп баратабыз.
Ата-Журттун жерин коргоп, айылга аман-соо жетсек, ошол
бизге ырыскы...

Ырыскы барында билинбейт.

Жоголсо табылбайт.

Үркөр жылдыз тээ маңдайда.

Ырысыңды тепсең!

Кесирленбең!

Ырысыңды көтөрө бил!

Сыйды кармаң!

Балдарыңды каргышка калтырбаң!

Эби жок мактанбаң!

...Сөз да соңуна чыкты...

xxx

xxx
xxv

Салт

уурул күүгүмдө карагай чердин
ортосуна келип тындык. Күзгө жуук.
Жигит айтты... Ат миндик, жоо чаптык,
жер коргодук. Кыргыздын дагы не

салты бар...

Карыя олбурлуу карап... Салтыбыз сан миң, кастарлабасак
жалкы бойдон калаар. Салт кыргызды кыргыз кылып турган
төрт түркүктүн биридир. Кыргызды кыргыз кылып турган
тилидир... жеридир... намысы... жана салтыдыр...
Салт сактасак, нарк сактайбыз. Жоодо Каган башкарса,
айлыбызда салт башкарат. Салттын бийлиги тереңде. Мен
дагы аталар билген салттын экиден бирин билем. Көптүн
азын билем.

Кыргыз кылычсыз жүрсө да, салтсыз жүрбөгөн.

Бир эле ымыркай төрөлгөндөгү салтты караң... Оны оозантуу,
сүйүнчүлөө, ат коюу, жентек той, көрүндүк, кыркын чыгаруу,
бешикке салуу, тушоосун кесүү, мүчөл чыгаруу, эмчектен
чыгаруу, мал энчилөө, бата берүү... Бардык салт өз жолу, өз
наркы менен аспектилет...

Ол эми эркек бала же кыз бала бойго жеткенде үйлөнүү
үлшөтү, сөйкө салуу, жуучу болуу, куда түшүү, жар көрүү,
келин алуу, кыз узатуу, куда тосуу, келин көрүү, өкүл ата
шайлоо, төркүлөө, отко киргизүү, аркан тосуу, чачыла чачуу,
куданын алдына түшүү, сеп берүү, сүт акы, кийит кийгизүү
сыяктуу не бир укмуш каадаларын айтсаң...

Конок тоскону өзүнчө... ат алуу, атказуу, колго суу куюу, сый
тартуу, мал союу, устукандоо, эт тартуу, жилик берүү...

Атсыз жүрсөк да нарксыз жүрбөдүк, бу тирүүлүктө.

Ата салты сакталбаса улуудан уят кетет, кыздан кылык,
келинден келбет кетээр, бу кырды ашып. Анан жылаңач
калабызбы...

Ол тургай келин келгенде улууну атынан атабай, тергегени
жакшыга теңдегени...

Кичүүсү үйгө кирсе салам берип, үйдөн арты менен чыгат.

Улууга обдулуп кол берген, улууга жол берген эл эмеспизби...

Биз келебиз, кетебиз.

Артыбызда ата-бабабыз сактап келген салт калгай.

...Нарк калгай.

...Барк калгай.

...Калк калгай.

Оо онда, өлбөстүн суусун ичкенибиз ошо го.

Эркектин ишине аялы аралашпаган. Күйөөсүн Байым же
Баатырым деп бийик тутуп келишпедиби. Өз атабыздын

көзүнчө балдарыбызды эркелетпей, ата сөзүн тике туруп угуп жүрдүк.

...Кыргыздын аксакалын жайкалтып, эки колун Көк Теңирге жайып алкыш айтканы, не бир укмуш.

...Бакырып бала төрөлсө бешик той берсе, не касиет!

...Тушоо кесип, жашоого алгачкы арымын таштаса, не касиет!

...Сурайылдай суйкайган кызга сөйкө салуу, не касиет.

...Эки жаш үйлөнүп, эки жарты бир бүтүн болуп үй-бүлө курганы, той бергени, не касиет.

...Үй көтөрсө тууган-туушканы энчи бөлүп, кыргыздын дагы бир бүлөсүнүн түтүн булатканына сүйүнгөнү, кам көргөнү не деген касиет.

...Тасмал жайып конок күткөн, не деген касиет.

Салт бузбаң!

Туугандан кол үзбөң!

Колуңду аркаңа албаң!

Бутуну учкаштырбаң!

Уз сөзүн унутпаң!

xxx

XXX
XXVI

Кадыр

уур, кашкулак чээнден чыккан учур эди.
Күн бүркөө. Ай толготуп атса керек.
Жылкы кайтарып жүрүп, жаш нөөкөр
карыяга кайрылды...

...Айта отурунуз, кадырлуу карыям, сизди каган сыйлайт, биз сиздин кадырыңызга кантип жетсек эгей...

...Мага кайрылып кеңеш сураганың менин кадырымды билгениң, уулум.

...Дагы эмненин кадырына жетсек эгей...

...Кадыркечтик - адеми адамкерчилик.

...Каймак үстүн тебелеп-тепсеп жашап жүргөн кара жердин кадырына жеткенибиз ийги.

...Жакшы-жаманды ылгабай тегиз тийген күндүн кадырын билгенибиз ийги.

...Жуккан кирди жууп кетирип, түбөлүк тынбай аккан суунун кадырына жеткенибиз ийги.

...Тирүүнүн баарына күч берген абанын кадырына жеткенибиз ийги.

...Насиптеш жүргөн элдин кадырына жеткенибиз ийги.

...Жарыкчылыкка апкелип, бапестеп багып өстүргөн ата-эненин акыбетин кайтарып, кадырына жеткенибиз ийги.

...Соолуктун кадыры ооруганда билинет.

...Мыкты ат кадыры узак жолдо билинет.

...Тууган кадыры жетимдик менен жесирлик башка түшсө билинет.

...Бир үйдө түтүн булатып, бир төшөктө жаткан сүйгөн жардын кадырына жеткенибиз ийги.

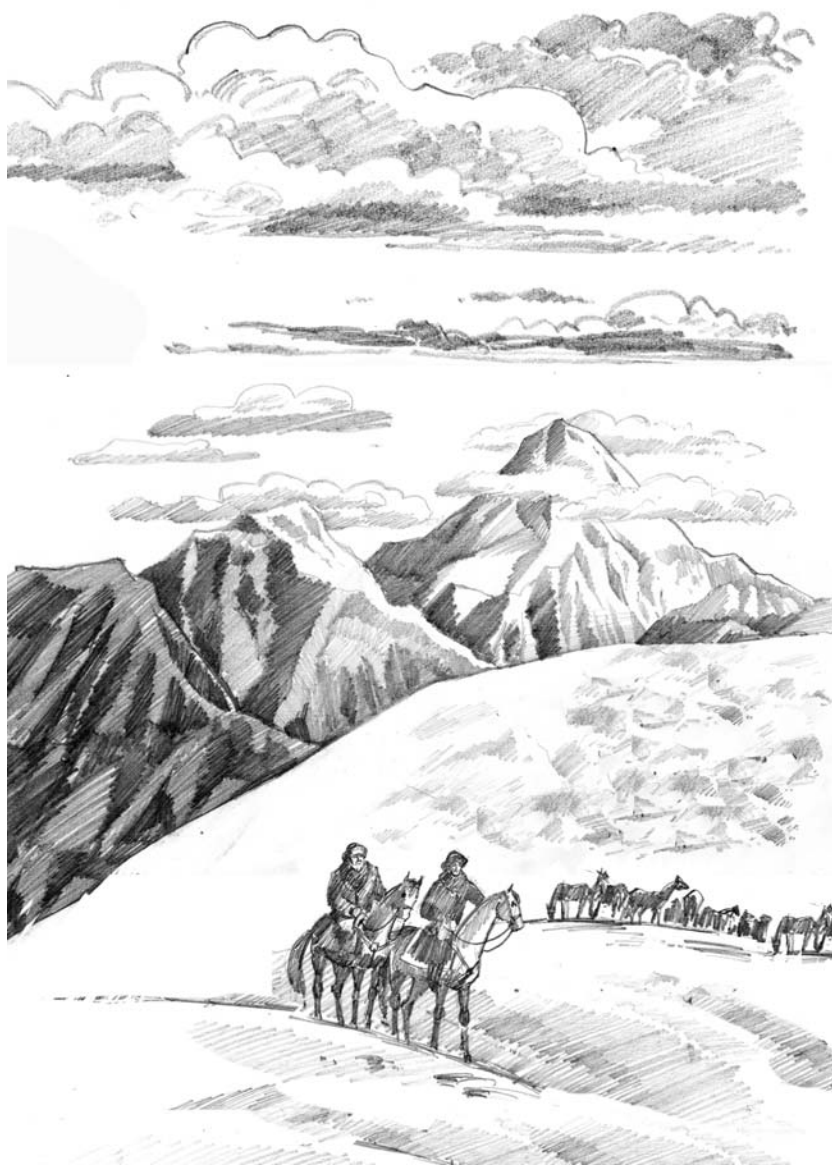
...Бир келген тирүүлүк жашоонду майда-баратка коротпой, маңызына жеткенге не тең келзин.

Шондо жолдо көч баратыптыр. Биз жол боюнда болчубуз. Ата салтын кылып, жолун тосуп, суусундук сунуп, санжыргалуу байбичелер, эстүү карыялар унаа бели бекпи дешип, болгон сыйыбызды көрсөттүк. Арасында жалгыз-жарым, азып-тозгондор болсо ...Калгыла... Эл бололу, журт бололу, эн мал энчилеп, жайыт бөлүп берели... дедик. Тирүүлүктө кадырлашканга не жетсин...

Улуу көч сөөктөштөрүнөн урмат, сый көрүп, андан ары жол
улады.
Улуу көч жүрө, жүрө түзөлдү.
Сый көргөн алар ыраазы. Сый көрсөтүп биз ыраазы болдук.
Ар кимге, майда-баратка кадырыңды сала бербей!
Наркты кармаң!
Жатаарда такай жакшы ойлоп жаттым.

XXX

XXX
XXVII

Чыдамкайлык

ылкы ылаалап, кой жуушап, ит акактаган жай чилдеси болчу. Күн текши тийип, аптап эле. Сүт бышымга сыртка чыкканбыз.

Ордо ойноп жаткан жаш балдар чукчундаша кетти. Ага болушабыз деген боз балдар ажыраткандын ордуна эки жаатка бөлүндү.

Ордо унутулду, чүкө унутулду, оюндан от чыкты.

Кул киши урушкандарды козутуп бир эсирейин деди.

Жарык жүздүү киши ордонун ортосуна келип, таягы менен жерди бир уруп, чырды токтотту.

Олбурлуу карап... ..Оюн билбеген ордо бузат. Ордо билбеген эл бузат. Оюндан от чыгат, балдар. Бириңер оң көзүмсүңөр, бириңер сол көзүмсүңөр деди... Эки көзүм жайнактап, жарык дүйнөнү жаркын көрөт. Бир көзүмө тикен түшсө, экинчи көзүм кашаят. Койгула балдар, көз кашайып калбасын десеңер, көз ачып-жумганча тарагыла. Оң колуңардын ачуусун сол колуңар менен баскыла. Тилдин ачуусун тиш менен баскыла. Акыл токтоткула.

...Чыдамкайлык деген улуу журт бар. Биз ошол журттун тегибиз. Чыдам туткан бөксөрбөйт. Бөкчөйбөйт. Ырыскыга тамырлаш болгой. Чыдамкай болсоңор чык алтын жашоо силердики. Эртең эле эрте туруп балтырканга чогуу барасыңар. Чыдамыңар кетсе бүгүн урушуп, эртең кектешип, балтыркандан каласыңар.

Силердин таарынычыңар жазылганча балтыркан катыш, ак баш болоор.

Бир-бириңерди кектесеңер бул көктөм таарыныч менен өтөөр.

Көктөмдү көктөмдөй өткөзгүлө, балдар. Өмүрдүн өзү көктөм!

Кул киши кумсарып турду.

Жарык маңдай жарыгын чачып турду. Таарынычка - кечиримдүү, карыга - сый, энеге - боорукер, жоро-жолдошко - күйүмдүү, өзүнө - тыкан, кедейге - боорукер, элиңе - элпек болгонун ийги.

Чыдамкайлык узактыгы кышкы түндөй болгон менен таттуулугу аткан таңдай.

Чыдамы жок сайдан учат. Чыдамдын туткасы алтын экен го.

Чыдамың кетсе ак чөп башта дең!

Ачууң ашып кетсе бээ саамга жетээр!

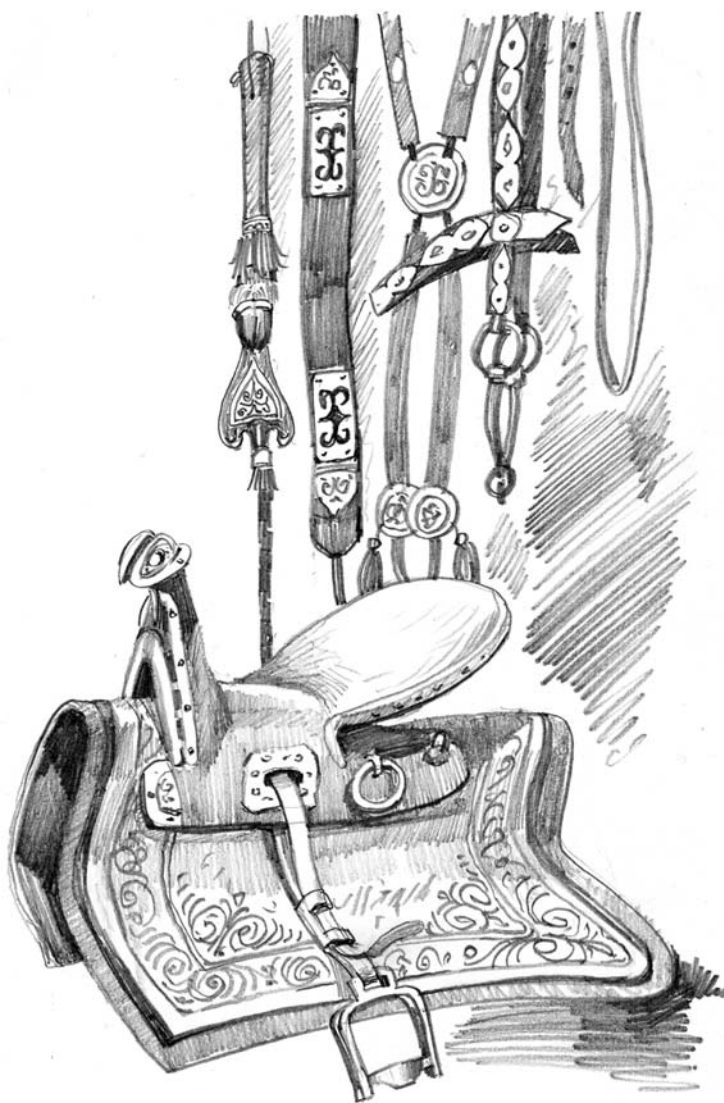
Белди бекем бууган ийги.

Уюп укканың – тергениң.

Көп сүйлөгөнүң – чачылганың.

Уюткусу бузулбаган журт болсок, ээ.
Жазыксызга кылыч чашаң!
Төгүн жерден ачууланып, назар сындырбаң!
Оозуңа жаман сөз албаң.
Кечиримдүү болгой!
Чымыркана чыдай бил!
Сабыр күт! Сабыр өзү кут!
Жүрөк өртүн чыдам менен тизгиндең!
Куюнду кууба!
Сабыр эт!

xxx

xxx
XXVIII

Керээз

ул күндү узак күткөндөй болдум. Күн
чаңкая тийет. Тиги сеңирден жылкы
кишенейт. Чын куранда кулун
чаңыртып, бээ байланды. Кымыздын

жыты тимеле каңшаарды өрдөйт.

Аксакал ортодо акыл нускады.

Ол айтты... ата-бабалардын ишин улантмак биздин парзыбыз.

Кыргыз баласы намысын бербейт, башындагы ак калпагын
бербейт, колундагы камчысын бербейт.

Биз тамшанып угуп турдук.

Кыргызда үч нерсе кыйын... жол баштаган кыйын... эл
баштаган кыйын, анан сөз баштаган...

Кыргызда аксакалга, ата-энеге, Теңирге акаарат айтпайт.

Кыргыздын ыйыгы... жеген ашың, ичкен сууң, оболонгон от.
Тамакты таттуу кылган туз.

Кыргыз айтат... эр кишини байлык азгырат, ургаачы азгырат,
бийлик азгырат деп. Тирүүлүктүн пас азгырыктарынан алыс
болгула, балдарым.

Ол кебин дагы нускады. Кыргызда дасторкондун аксакалы,
айылдын аксакалы, анан журттун аксакалы болгой.

Биздин элде илгертен жомокчу кеп учугун улайт, ырчы ыр-
күүнү улайт, санжырачы баба тарыхын улайт.

Байыртан кыргыз баласынын куттуу үч журту бар...

Өз элиң. Кайын журтуң. Тая журтуң. Өз журтуңа сыйлуу бол.

Кайын журтуңа нарктуу бол. Тая журтуң-таянаар журтуң.

үч кесепеттен алыс болгой...

Айыкпаган оорудан... Кек сактаган жоодон... Урушчаак
ургаачыдан...

Көзүңдү тикенден сактаң, уят-сыйытты акыл менен сактаң,
ата-журтту жоодон сактаң дешкен эзелкилер.

Баарыбыз кулак менен тыңшап, ой кыял менен аңдап, жүрөк
менен сезип аттык. Тамшанып турдук.

Оболу үч күлүк бар. Ол... ой... шамал... мезгил.

Көңүлдү, өмүрдү ысыта турганың – бул ата-энең, алган жарың,
бала-бакыраң, баккан малың жана үйдөгү очогуң.

Бу кыргыздын үч жоосу этектеп келет эзелтен. Адегенде,
жатып ичме жалкоолук, ондан кийин көздү азгырган
көралбастык, эң коркунучтуусу - журтту бүлүнткөн бөлө
тарткандык.

Калганы журт ордунда, куш бутагында, жылкы сайында,
баары түгөл.

Телегейи тегиз, теменеси бүтүн.

Ушунубузга көз тийбегейле.

Бирөө жамандык кылса, атын кумга жаз... Жел үйлөп өчүрзүн!
Бирөө жакшылык кылса, атын ташка чек... Ысымы узакка
калзын.

Ат тизгинин колдон чыгарбаң!

Кур бешикти терметпең!

Келген конокту төргө өткөр!

Үйдө улулата отур!

Күлдү тебелебең!

Улууларга, кош бойлууларга, бала көтөргөнгө жол бошот!

Жетесиз болбоң!

Арыбаң!

Туяк калтыргыла, балдар!

xxx

XXX
XXIX

Уз - чеберчилик

нда кыш кыштай, жаз мээримдүү болду.
Кыштан мал эттүү чыкты, төл арбын
асыралды. Тестиерлер тай, кунан
жарыштырды.

Саймачылар туш кийизин сайды.

Өнөрлүү өргө чабат, чебер өлбөйт деген илгертен.

Зергер менен уста, кыймачы менен саймачы, ошолор шырдак
менен туш кийизди, чаткан менен матакты, кыяк менен
комузду, ат жабдык менен жоо жаракты, сыбызгы менен
чоорду бизге сактап жеткиришпедиби.

Олар болбосо тукулжурап, кур жалак калат эдик...

Абалтан сөз болгон дедик. Сөздүн куту үн. Бала төрөлөт, сөз
айтпайт, үн чыгарат. Эркелеп үн чыгарат. Обол эне үнүн
тыңшайт...

Ооз комуз, жыгач ооз комуз, кыл кыяк, чоор, керней,
сыбызгы, ышкырык, чоор, дүңүр. Оларды кыргыздар кандан
бүткөн, жандан бүткөн ымыркай уул-кызындай бапестейт.
Болбосо жан-күчү болбойт эгей. Бунун баарын тегиз сактап,
сыйлап, аздектеп алаар урпак бар болзун...

Алгач бээ байлап, кымыз чыкканда, жайлоодо үлүш арнап
ырдадык.

Жылан чакканды, сары оору бейтаптарды ыр айтып эмдеп-
домдодук.

Ыр - жүрөктүн эми.

Көңүлдүн кушу.

Кайрак жердин өрүгүнөн жасалган комуздун добушу
жылаажындай шаңгырап мөлтүр тунук суу шоокумундай.

Оны билген киши тандады.

Билген киши өзү комузун чапты. Күүгө салып, аргымак
чапкандай комузду алыска чапты.

Билбеген алтыңды эритем деп иритет.

Терини ийлейм деп чиритет.

Кызды күйөөгө узаттык. Мойнуна кызыл чечек саймаланды.

Онда да жар-жар айтып ырдадык.

Жоону жеңдик. Айгай салып ырдадык.

Эрегиште эрендерден ажырадык. Катын-калач кошок кошуп
мундады. Көз жашты эле соолута бербей, ырлуу ыйлап бугун
чыгарсын дедик.

Болот таптап курчутуп, кылыч кайрадык. Кыт куюп, чокмор
уютук. Бу да өнөр.

Өнөрлүүнү көрүп көз кубанат, угуп кулак сүйүнөт, жүрөк
туйлайт, сезим сергип, көңүл оболөйт.

Табгачтар биздин курал-жаракка өтө суктанышты. Аларга
кошуна деп аң терилерин тартууладык.

Өнөрлүүнүн көңүлүн калтырбаң!
Өнөр элдики!
Өнөрлүү ырдап жатса кыя өтпөң!
Өнөрлүү үзүрүн көргөй!
Билбей туруп устаттык кылбаң!
Биздин журт өнөрлүү журт!
Аскер өнөрүн унутпаң!
Бөтөн элдин тилин билгендик да өнөр!
Кыргыз ат үстүндө чабандес да, эмчи-домчу да, аңчы-
мергенчи да, мүнүшкөр-саяпкер да...
Онан эр жүрөк да.
Уз-чеберчилиги укмуш!

xxx

xxx
XXX

Эмгек

лашалбырт учур. Чымчык сайрап, суу шаркырайт. Мал төлдөп бүтүп калган. Жазда да уктап жатчыбы... Жазда эмгек кылбаган, кышта жарыбастыр.

Уйку - өлүктүкү.

Иш – тириктики.

Учурунда эгилген үрөн учурунда өнөт.

Айга карап, айдап септик.

Үркөр батып, кош жатты.

Биздин сыйлуу карыя - эмгекчил карыя. Баарыга үлгү...

Жазгысын аштык, эгин эгет. Кара жер кишинин эмгегин

жебеди. Күздө балта алып, отун белендеди... Ошон үчүн

карыяны эмгек карытпаган. Ол таман акы, маңдай тер менен

гана чыныгы байлык тапты. Коргошун эритип, узчулук

кылды.

Ырыска жолдош эмгек гана тирүүлүктүн чырагы экенин билет.

Ак эмгегин болсо, өнмөгүң өзү тургай.

Жер менен эмгектин жаманы болбос.

Уйкучу менен жалкоо төшөк тандабайт.

Көктөй албаган гана ийне тандайт.

Бирөөнүн эмгегинен байыганды көрбөдүм.

Эмгексиз табылган дүйнө эби жок коромжу болоор.

Чоң тоскоолдук болмоюн албан иштер жаралбайт. Маңдай

тер акмайын максатка жетүү оңой-олтоң эмес.

Оо, эмгектин жемиши күч го.

...Келиштире ээр чапсаң, көргөндүн көзүн кызартып, бул бир укмуш.

...Эгин түшүмү мол болсо, көңүлүңдү көтөрүп, бу бир жыргал.

...Кышкы согумуң семиз чыкса, чиркин, бу да бир кешик.

...Ийне менен кудук казып булак чыгарсаң, бу не деген ырыскы!

...Кышкы суукта отун-сууң белен болсо, жылуу үйдө отурсаң, бул да бир байлык. Чиркиндики...

...Алган жарың келиштире кементай тиксе, бу да ырыскы.

Бүтүндү бүлүндүрүү оңой, бириктирүү кыйын.

Биздин эмгекчил карыя күздө сүлөөсүн ичик кийди.

Кулча иштеп, бийче жашады...

Эмгекти эби менен кылган ийги!

Иштеп жатып каарданбаң!

Эгин сээп жаткандын жанынан кыя өтпөң! Тилек, бата кыл!

Үй көтөрүп жатканга кол кабыш кыл!

Эн аккан сууну нугуна бурганың оң!
Жөнү жок куру сөз бербей!
Улуу иштеп жатса, карап турбай!
Аруу жүрүп, ак иштесең, Ак күбө, Көк күбө, Жер күбө!

xxx

xxx
XXXI

Боор

ң айкөл, өтө күйөрман, кара кылды как жарган калыс Жер-Энедир. Боорунда ар түркүн чөп-чар жайнайт. Миң түркүн дарак, бадал өсөт. Багында кушу

сайрайт. Бутагында жемиши ийилет. Сайында суусу агат шарпылдап.

Жер үстүндөгү жандыктын баары жер эненин чымчыгыдыр...

Жер үстүндөгү мал-мүлктүн баары жер эненин чырпыгыдыр...

А биз бул жарык дүйнөгө бир келген конок экенбиз да.

Бабалар айткан... Жетим, жесирге каралаш болуң, жетпегенге санаалаш болуң.

Сакалы жайкалган карыя үрөн сээп мындай деди...

Айланайын Жер эне...

Үрөн септим уучтап,

Жылуу жерден конуш тап.

Бу – тул-өскүскө,

Мунусу – жарды-жакырга.

Бу – ач-арыкка.

Мунусу - алсыз карышка.

Булары – курт-кумурскага.

Аркысы – сурамчыга.

Тиги – тилемчиге.

А бу – саламчыга.

Калгандары – сизге, бизге, мага...

...Анан сөзүндө туруп, түшүм жыйнаганда ар кимге өз энчисин бөлүштүрүп берди.

Жалкоо менен жалганчыга эчтеке артпады.

Баарыбыз бири-бирибизге кайрымдуу болдук.

Ачуусу келгендин бир ачуусун сурап, арачалап, элдештирдик.

Кырсык чалса түлөө өткөрдүк.

Көз тийгенди кирнеледик.

Башынан суу айлантып чачтык.

Оорукчанга муздак суу менен учуктап, дем салышты.

Коркконду «апаптап» жүрөгүн көтөрдү, ак чач эне өзү.

Ач адамга кайрымдуу, токко топук кылып, иши түшкөнгө

кыйыр өтпөй, оорукчанга боорукер болгой.

...Оорунду бооруң жеңет.

Боорукерлик энеге таандык илгертен.

Марттык эркекке мүнөздүү байыртан.

Ботоң боздобосун, бооруң сыздабасын.

Кыз-келиндер жазанып, кооздонот.

Эркек болуп сылаңкороздонбоң!

Бой көтөрбөң!

Кайта кирээр эшикти катуу жапсаң!
Мал сактабай, ар сактаң!
Көз ирмем жашоодо көңүл калтырып катаал, таш боор
болбоң!
Өзгөгө да өзүндөй караң!
Жемелебең!
Ала боор дартта болсо,
Кара боор калкта болот.
Кара боор болбоң!
Төмөн карабаң!
Боор толгоң!
Күдөр үзбөң!
Катуу айтпаң, кут учуп кетпегей эде.
Шылдыңдабаң!
Шагын сындырбаң!
Муңайбаң!
Кедергиңди, салакаңды тийгизбең!
Жарды-жакырдын көңүлүн суутпаң!

XXX
XXXII

Төрт түлүк

үн кыскарып баратат.
Аң кушка зыянкеч болбодук.
Кайберендин каргышына калбадык.
Төрт түлүк малдын асылы жылкы

баласы болду. Жолдо жүрсөң – чаалыкпас унаа,... жүк артсаң – чарчабас көлүк,... урушта – кыйышпас жан шерик,... кымызы – жанга күч кубат,... туягын көбөйтсөң – ырыстуу байлык,... жесең – азык,... жарышта жеңсең – намысың.

Жылкыга камчы өрдүк. Жаман сөз айтпадык. Камбар ата баласын аядык. Кышка жем-чөбүн белендедик. Төгүн жерден суусатпадык. үзөңгүнү катуу кагып кабыргасын оорутпадык. Жонун жоорутпадык.

Биз барган жерге жылкы жетти. Жайлоонун төрүн жылкы оттоду. Алышканда качырып чыккан танасын айгыр салдык. Жакшы айгыр үйүргө кароо болду. Бөрү менен куштан коруду. Байтал бээ сааганга ийип берди. Кулунунда баары тентек. Ымыркайдай эркелеттик. Сүтү кулунга да, бизге да тегиз жетти.

Оо, ууз сүт эмип, желеден бошонуп, оюн салып туйлаган кулундун кубанычын көргөн керемет! Тигине, көөдөнү бүлкүлдөп, дене бою сүлкүлдөп кишенеп аткан жээрде айгырды карачы...

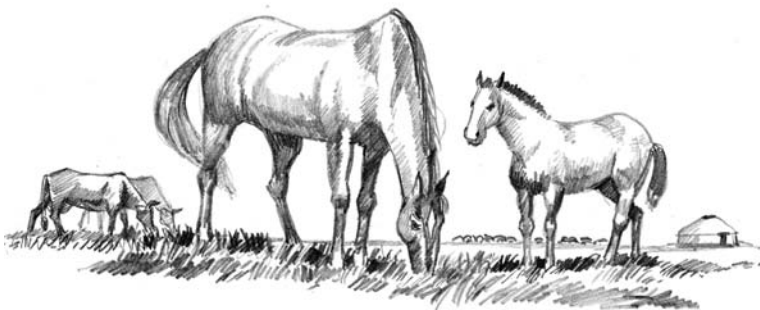
Жылкынын жаманын көрбөдүм.

Чалпоосу болгой, ол ээсинен.

Ойсул ата баласы төөдөй чыдамкай кыргызга табылбас. Өз азыгын өзү таап жейт. Бир боз үйдү бир көтөрөт. Ботосуна көз тийбегейле.

Ак топоздун эти ширин. Малдын төрөсү. Чөптүн бүрүн жейт. Ит-куштан мүйүзү менен коргонот. Төлдөгөндө мамалагын аяр туттук.

Кой баласы момун жаныбар. Койго таяк шилтебедик. Иттин үргөнү менен ээсинин кыйкырганына баш ийди. Кой баласы

коңур болгону менен жаңы тууганда козусу үшүсө башка
койлор кошулуп деми менен жылытат, жаныбар. Баласаак.
Катуу суукта жем-чөбүнөн кем кылбадык. Койдун сүтү
коргошун, кой уурдаган оңбозын деп ырдадык.

Эчки баласы чычаң ата тукуму да. Эрмен оттогон эчкинин
эти эм болот эмеспи, аны жеп дарыландык.

Зеңги баба баласы уй ак сүтү менен музоосун да, ээсин да
багат эди.

Жерге ак төгүлсө малдын желини сезгенбей коёбу.

Төрт түлүк өркөчтүү төө, жал-куйруктуу жылкы, мүйүздүү уй,
будалуу топоз, коңурлуу кой, элирген эчки тоолордун көркү
болду.

Малдын желинине көз салгай элек.

Төрт түлүгүң төп болгой!

Кыргыз мал, жан кандай деп учурашат.

Мал, жаныбыз түгөл болгой.

...Мал нык семирген экен, согум эттин майы манжалардан
агып турду...

xxx

XXX
XXXIII

Чындык

издин журттун түнкү кооздугун караң!
Түнт токойдобуз. Ай жарыгы ак
мончоктой болуп бадалдын бутагына
илинип туру. Жаандан кийинки аруу жел

дене бойду сергитет.

Биздин Каган айкөл. Баарын кечирет. Жалган айтканды гана
кечирбейт. Башы кетет тоголонуп алмадай.

Каган баарына чыдайт. Бирок төгүн сөзгө чыдабайт. Жалган
айтканды жоосундай көрөт.

Эки сөздүүнү эки жүздүү деп жек көрөт.

Чындыкты мен Каганга окшоштурам.

Чындык да Каганга окшоп ачуулуу болот. Биздин Каган
билги. Кекчил эмес. Кырс эмес.

Жалган сөз таттуу болгону менен кесепети сел жүргөндөй,
тоо урагандай. Төгүн айткандын ырысы кыркылат.

...Чындык жерде калбайт.

...Чындык күндөй жарык.

...Чындыкты ок теше албайт.

...Чындыкты кылыч кеспейт.

...Чындык отко күйбөйт.

...Чындык сууга чөкпөйт.

Бирок, чындыктын жоосу көп болгой. Калп айтып олжо
тапканча, чын айтып азап тарткан жигиттер канча.

Чындык канатына кир жукпаган куштай. Таза! Татына!

Чындыкты айтып өзүңдүн элге керек экениңди сезесиң.

Чындыктын досу аз болот.

Кулчулуктан өлүм өйдө, жалган айткандан чындык изги.

Кимдир бирөө калп айтса, ал сенин ата-бабаларыңдын балбал
ташына атылган октой эмеспи...

Оо, бу тоолордо канча күз карыды. Бирок, чындык карыбады.

Чындык бүркүт сымал бийикте оболөйт.

Карга, кузгундай тарп аңдыган ыпылас турмуштан алыс
болот.

Жашоо өзү ыйык да.

Кыргыз эли чынчыл журт деген сөз таразын алыс, жакынга...

Чындыкка тойбоң!

Бүгүнкүнү эртеңкиге калтырбаң!

Жөнүңдү бил!

Дээринде жокко бекер кеп айтпаң!

Тилди аруу сактаң!

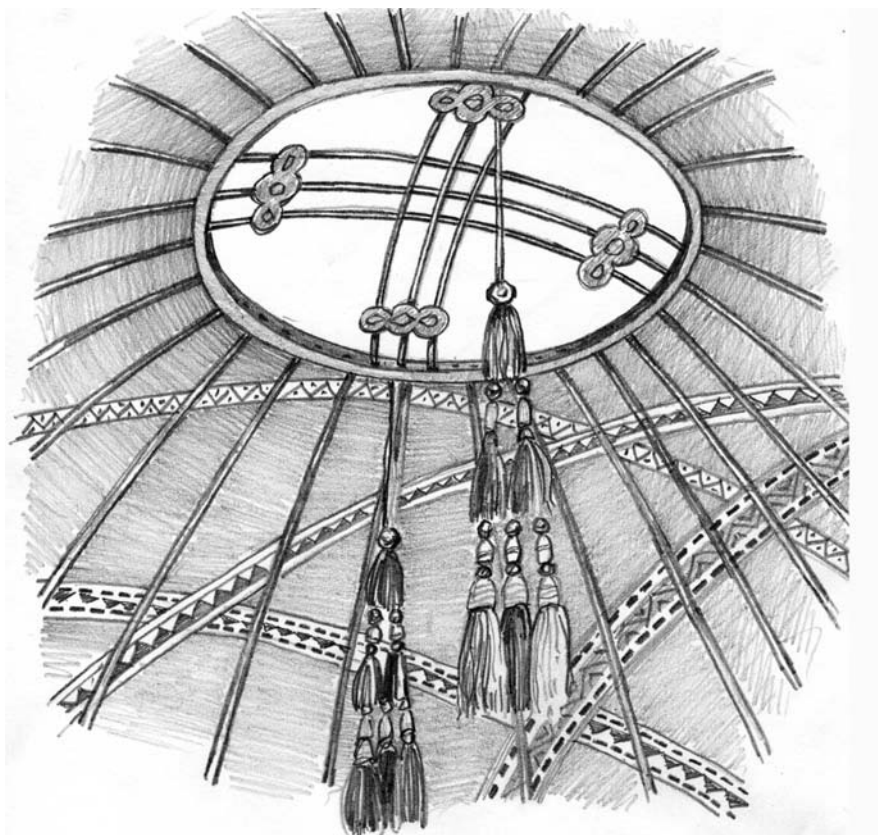
Бурмалабаң!

Тигине айдын жарыгында алдыдан бөрү чуркап өттү.

Сүңгүнүн учунан от жанды.

Бу согуштун жышааны.
Буйруса жолдуу болгой элек.
Күн кызарып баткан эде.
Чындык биз менен калды.

xxx

XXX
XXXIV

Каруу-жарак

р таңда күндү жүгүнүп тосуп, ар кечте айга табынып, Теңир алдында жашадык. Түндөсү күн күркүрөп, нөшөр куйду. Чырпык талдын ортосунан кесип

антгаштык.

Антыбыздан жансак ушу чырпыктай кыркылып, куурап кетели дебедикпи. Анты жанганды асмандан Ай урат. Ол такай төбөдө эстеп жүргөй.

Шондо карья калыбынан жазбай кобурап отурду. Сынбасты уста жазабайт. Өлбөстү Теңир жаратпайт. Такай жолдосуңар, жоодосуңар. Эрегиште эр өлбөй койбойт. Белен жүрсөңөр жоого кор болбойсуңар.

Шайма-шай кыймылдап, жоого байма-бай белендик көрсөңөр, анда айыңар колдо, күнүңөр жолдо болгой. Канчалар сактыктан тайып, жоо бетинде уктап кетип, жумулган көзү ачылбай кетти. Мен силерди жаратканга тапшырдым...

Кыргызда эркек бала төрөлсө эрегиште эл коргосун деп сүйүнөт. Бала ачка-токко чыдамдуу, ысык-суукка кебелбеген, мактоо сөздү да, ачуу сөздү да бирдей көтөрүп балтыр эти толсо, болоор баланын тамыры тереңге жайылганы.

Бара-бара тай чаап, азоо үйрөтүп, ат үстүндө ойногондон кыргыз баласы аксабайт.

Онан ат үстүндө баратып жамбы атканды үйрөнөт.

Балбан күрөш, ат чабыш, жорго салыш, ордо, тогуз коргоол, аркан тартыш, чикит чапмайга катышып, оюн да болсо сыналат, жоо жеңгенге чыңалат.

Оо, онан эрендердин оюну эр оодарышка, эр эңишке, күрөшкө түшөт, Көк бөрү тартат. Эр сайышка түшөт. Бул нагыз эркектин, намыстын оюну. Өлүмдү да тоотпогон оюн.

Эркектин эркеги, намыскөйдүн намыскөйү, тайманбастын тайманбасы гана найза сунуп, өлүмдү тике качырат. Жарат алсаң намыз айыктырат. Өлсөң намыс тирилтет. Намыстын сыйкырын караң!

Өзүң ээрге бек жүрсөң, минген атың ишенимдүү болсо, басмайылың бекем тартылып, анан шамдагай кыймылдасаң, шондо беттешкендин белин мертинтесиң.

Эң кызыгы эл алдында сайышасың. Жеңсең да, намысты алдырсаң да эл сынындасың.

Жыгачтан калканч жасалып, ал бутуна чейин жаап жүрөт.

Биз эр жеткенде Каган өз колунан кылыч тартуулады. Кылыч мизинен өөп, Кагандын өз колунан алдык. Зоот, туулга кийип, онан жоодо жүрдүк, беттегенибизди бербей. Биздин жоонун да жоосу бар. Олар менен ымалаш болдук.

Жоодо жүргөндө курал-жарак жигиттин көркү экенин

билдик. Жоокер өнөрү эң татаал, эң коркунучтуу, эң сыймыктуу да. Жети күн, жети түн аттан түшпөй күчтөндүк. Биздин курал-жарактарга жоо көзү канча тамшанды. Бетмебет чабышканда кылычтын мизи күнгө жаркылдайт. Сүңгүшкөндө сүрүбүздөн даарып качты. Жаанын жалгыз огу менен экиден жоо өлтүргөн ирмемдер болду. Жоону аябадык. Жоо аяган жаралуу. Ата журт үчүн ушинтип бел чечпей жүрөбүз го. Ата журтубуз жок болсо, алтындай айдын, күмүштөй күндүн кереги не! Мылтыкты, жааны аттабаң! Өз куралыңды башкага карматпаң! Кылыч кынында, сүңгү колуңда болгой! Ат үстүндө өзүңдү, аттан түшкөндө дулдул унааңы, курал-жарагыңды унутпаң! Уруш учурунда буйрукту так аткар! Талашпаң! Обу жок ызы-чуу чыгарбаң! Бирөөгө жалдырабаң! Эркиң бекем болгой! Жоо бетинде гана коркок коркоктой, баатыр баатырдай болот! Болоттой өткүр бол!

XXX
XXXV

Конок

үндүн батканы менен таңдын атканын
ким токтото алыштыр...
Кызгылтым багымдат батышта кылаят.
Кашка атчан чоочун бирөө аттын

башын бизге бурду.

Үйдүн кичүүсү барып аттан түшүрүп, кымыз сунду.

Конок суусап келген тейде. Конок береке да.

От менен аластадык.

Бул үйдүн чоң энеси тогуз таш менен төлгөө салып отурган.

Коноктун атын алып, алдына тамак коюлду.

Мал союлду. Алды калыңдалып көрпө төшөк салынды...

Алыстан бөрү улуду.

Тамак бышканча коноктун атын сурагандан тартынып
турдук.

Үй ээсинин кабагы салыңкы. Оны билгизбегендин
аракетинде.

Кичинекейи сыркоолоп калыштыр тиги боз үйдө, көз тийип
кеткенби.

Ал аңгыча колго суу куюлуп, сый тамак тартылып, конок
каадасы болду.

Тамак ичип бүткөн соң тунжурабай конокту сөзгө алагды
кылалы дешти.

Үй ээси гана ичинен санаа тартып, кападар экендигин
конокко билгизбеди.

...Комузчу келип мундуу кайрыгын чалды. Кеп төркүнүн
түшүнгөндөй үй ээси күүнүн мунунан ымыркайынын ичээр
суусу түгөнүп, чымчыгы чарчап калганын туйду. Бирок,
конок деген конок да.

Анын көңүлүн калтырбайын деп күү чертилип бүткөнчө
тилин тиши менен, үнүн жүрөктүн эрки менен басып отурду.

Сыртка окчун барып бир сыздап алды. Баладан таттуу эмне
бар...

Ата салты андан бийик да...

Атаңдын гөрү, боздоор жерде боздотпой, муунтуп турган ата
салтын карасаң...

Уят болбойлу деп түнкүсүн атына чөп салып, ээр токумун
дайындуу жерге койдук.

Конок кетээр-кеткенче бул үйдө кырсык болгонун сезбеди.

Ак ниетин көрсөтүп жолун улантты.

Бараар жери алыс экен.

Кийинки айылга чейин киши кошуп бермек болушту. Жолуна
ак тиледик. Баё бойдон жол улады.

Конокко кабак бүркөбөң!
Такап суроо бербең!
Жасалмаланбай, чын жүрөктөн кайрыла жүр!
Конок келгенде үйүңдө күкүк уялап, күнүң кыялап тургай!
Конок жараткандын элчиси!

xxx

xxx
XXXVI

Үй-бүлө

өптүү, суулуу, жайыты кең жер тандап
көчүп жүрүп отурдук.
Жерибиз топурагы майлуу, урук-
төгүнүбүз тамырлуу.

Түндүк жигитсиз көтөрүлбөдү, кереге келинсиз керилбеди.
Улуу Эне-Суу майда булактан башталгандай улутубуз ушул
улан кыздардан башат алат.
Улуу каганат да ар кыргыздын үй-бүлөсүнөн тамыр алат.
Үй-бүлө эки жарты, бир бүтүн болуп, эркек менен ургаачыдан
куралат.
Акыл нускап ата төрдө.
Эне казан жанында.
Келин кемегеде.
Улуу жылкы четинде, жоо бетинде.
Бирдик, тартип бар үйдү кут уялайт онан.
Эркек үйдүн ээси болсо, ургаачы - үйдүн куту. Шондо ата
акылы менен башкарып, эне мээримин бүлөгө нурун чачат.
Ата кадыры тоодой эмеспи. Окустан аялы эрине каяша айтса,
ырыскы токточубу.
Түгөйүңдүн башы, кыздын чачы кымбат.
Сени сыйлап сүйгөн түгөйүңдү эч ким корсунтууга акысы
жок. Сыйга гана татыктуу.
Билгенге эненин көз жаргандагы толгоосу өлүп-тирилгенге
тете.
Эне эмгектен эмес, санаадан карыйт.
Жакшы аял жакшылыгыңды ашырат, жаманыңды жашырат.
Эне ыры менен баланын тили чыгат. Бала эне тилинде
сүйлөйт. Эне тилин баласы билбесе... Өлгөнү ошо эмеспи.
Уу тилдүү аялдан уят качат. Жакшы аялдан эр кетпейт. Тууган
качпайт.
Колуктуга аяр болгой!
Шондо гана ал көз жашын бир чыгарып алып баарына
кечиримдүү.
Казан толо аш, үй толо ырыс деген ошо.
Алганың жаман болсо казаны тешик, эриң жаман болсо
бычагы мокок.
Кемпирге - чал, келинге - күйөө, кызга - бозой үйүр.
Кыз өз үйүндө конок.
Учаар жери бөлөк.
Коноор жери башка.
Кыздын жылдызын түшүрбөң!
Кыз кишиге орой айтпаң...
Кыз киши кооздукка жакын болот, сөйкө, жүзүк, билериктен
кем кылбаң...

Кыздын сулуулугу кылыгында. Келиндин сулуулугу
келбетинде. Колуктунун сулуулугу уятында.
Жети ата өтмөйүн куда күткөн эмес биздин бабалар. Келин
каадасыз алынбайт.

Келин менен күйөө бала кайын-журтунун алдында
жылаңайлак, жылаңбаш жүргөнүн көрбөдүм.

Жемиштүү дарак бышкан сайын ийилчээк болгой.

Туура жүргөн келин кемибеген кенч. Келини уяттуу үйдүн
керегеси алтындан. Төркүнү менен кайын-журтун тегиз
сыйлайт. Тергеп айтат.

Жакшы уул –табындагы шумкар, талпынганын алат.

Уулуңа кабак-кашың, ашып кетсе сөзүң менен жол көрсөт.

Бала боор этиңден жаралганы жалганбы...

Балаңдын баласынын аңкыган жыпар жытындай жыт кайдан
болзын!

Инилүү болсоң атың токулуу, малың багылуу.

Синдилүү болсоң үйүң жыйылуу.

Атаңдын көзүнчө балаңды эркелетпең!

Кызга кырк үйдөн тыюу.

Үй-бүлөңдү эч нерседен кемитпең!

xxx

xxx
XXXVII

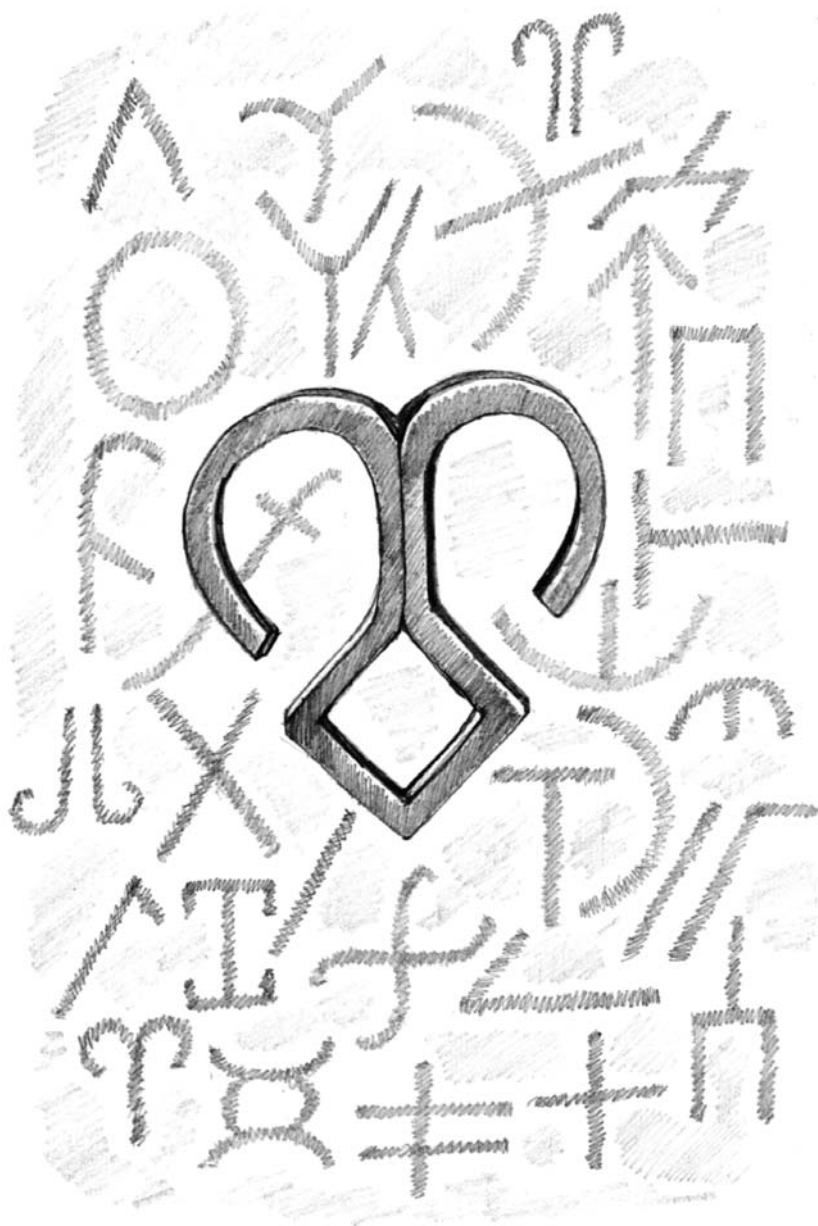
Эн тамга

араткандын өз белгиси бар.
Күз өз берекесин төгүп атты.
Кыргызга өз туусу, өз тамгасы
энчиленген.

Жайытыбыз бир, малыбыз бир, улутубуз бир.
Улутум кырк эн тамгалуу кырк уруудан турат. Уруу бедели
укмуш экен го.
Журт астында уят болбойлу деп ар уруудан ушакчы менен
ууру чыкса ар журт өзү тыйды.
Мыкты чыкса өзүбүз көтөрмөлөдүк.
Уругум - бийик тоо, улугум - ыйык тоо. Улутум – Кыргыз.
Эки бийиктикти ким пас кылам десе башы кетээр...
Ар уруунун айырмасы - болгону эн тамгасы.
Мал аралашса чыр болбогой деп жагалмай куштай эн тамга
бастык.
Бириники орок тамга... бириники чырак тамга... дагы бир
уруунуку ай тамга... кылыч тамга... кайчы тамга... кыйык
тамга... кырк түрлүү тамга.
Тынч учурда курал-жарак кагышып кетпегей деп ар бир уруу
кылычтын сабына өз эн тамгасын басты. Кемер, курга да ар
бир уруу өз эн тамгасын белгилеп келди.
Эрендер көмүлгөн жерге таш коюп, ар ким өз эн тамгасын
чегип жазды.
Ар ким өз малын эн белгиден айрып тааныйт.
Кырк уруунун кырк белгиси кырк башка – ыйыктык, кырк –
зоболо!
Өз уруунду кырк уруудан бийик көкөлөтпөң.
Өз уруунду кырк уруудан кемитпең!
Кырк уруу боз үйдүн кырк уугу сыяктуу баары тең. Бири
сынса калгандары да ийилет.
Ай толгондо чабуул коюп, ай кемигенде чегиндик. Түндөсү
айга, таңдасы күнгө тооп кылып, эн тамгабызды ыйыктадык.
Өткөн урушта чоочун жерде кайтыш болгон жоокердин
жүрөгүн апкелип арчанын түбүнө көмдүк. Ташка өз уруусунун
тамгасын чегип калтырдык.
Эн тамга ар бир урууну ар кандай кырсыктан, көз тийгенден,
каргыштан сактайт.
Өз уруундун тамгасын жоготпоң!
Өз уруунду уяткарбаң!
Башка уруунун мүлкүнө көз артпаң!
Эн белгиң түбөлүк болзын!
Аппак тишиң саргайганча жашаң!
Балдардын келечегин сатпаң!

Жети атаңды биле жүр!
Ашыкча эсирбең!
Оюңдан от чыкпазын!
Иш бүтүрбөй ойнобоң!
Көктүн уулу... Кыргыз!

xxx

XXX
XXXVIII

Шерик

улун кезден кан тамыр кесип, кылычтын
учун канга малып антташып шеригим
менен ууга чыккам. Тынч күндөргө не
жетсин...

Кыргыз ашпаган ашуу, кыдырбаган кыр калбады го.
Жайлоодон кыялап өтө бергенде бир жылкы сазга батып,
ондагылар ноктосунан, куйругунан тартып чыгара албай
жатышкан экен.
Эш кишим жылкычынын баласы эле. Тигини көрүп; дароо
жанынан үйүрлүү жылкы айдап өткүлө, намысынан жүткүнүп
өзү чыгат... деди.
Так ол айткандай болду. Чөгүп бараткан жылкы үйүрдү
көргөндө жүткүнүп, тыбырап, туйлап жатып өзү чыгып кетти.
Намыстын күчүн караң!
Жалгыз иттин үргөнү билинбейт, жалгыз кишинин жүргөнү
билинбейт.
Жоо өзү жолдон табылат, жолдош издемек жигиттин иши.
Жоодо курал керек. Ишенимдүү эш киши жанга тирек.
Ишенген шериктешим барда башы барды жүгүнтүп, буту
барды бүгүлттүк... Алдыда ата-бабалар кеткен жол...
Артыбызда урпактар келаткан жол... Ортодо биздин муундун
жолу...
Кыргызым багынганды билбеген эди. Кулчулуктан өлүмдү
бийик коюп жашады.
Жоонун үзөңгүсү үзүлдү.
Шериктин чыдамкайы – ишенимдүү эш тутуусу.
Өмүрдө ишенимдүү эш, ишенимдүү курал, ишенимдүү ат
күткөн кыргыз жоого жеңилчүбү.
Жаздыгыңа жылан кирсе уктай бересиң. Жаман ой көңүлүңө
сойлоп кирсе уйку качат сенден.
Көралбастык бар жерде жолдошчулук байырлабайт.
Чыныгы эшиң да көп болбойт.
Жакшылыкты танган эгерим жарыбас. Эш тутканың башың
баталгада калганда билинет. Күн тийгенде балчык деле
жалтырайт.
Атаң гөрү, кыргыз буну биле жүргөн экен...
Ак жүрөк элең кыргызым, алдана көрбөң. Ишенчээк элең
кыргызым, абайлаң... Төрт тарабың тең жоо.
Биз күн жолундабыз. Күн бизге жарыгын чачкандан
чарчабайт.
Үй-бүлө күттүм. Балдарымды эркелеттим. Эми ушунун
баарын жоого алдырамбы...
Күндү, айды сезбей каламбы...

Мен кыргыз уулумун.
Кыргыз экениме өкүнбөдүм.
Элимдин эркиндигине башымды байладым.
Жолдошум да мага санаалаш болду.
Биздин антыбызга көз тийгендер болбазын, көзү тийген оңбазын!
Сыныгымды бүтөп берээр, үзүлгөндү түзөп берээр шеригим болгой.
Күтүүсүздөн бута атым жерден чагылган «чарт-чурт» этти.
Шеригим кылычын сууруй калып, дене бою менен мени калкалады.
Жакшы эш, кан дос гана ушинтип жанын бергенге даяр...
Жарма жолдош минтмек эмес.
Менин жаным эми сага карыздар. Буну балдарыма айта жүрөм.
Онын каргаса каргышы, алкаса алкышы жанбазын...
Жолдоштук кечиримдүү болгой.
Куш тилиндей турмушта эш киши – жердей, көктөй, суудай керек экен го.
Жолдошчулуктан көңүлүм калбады. Жакшы достор таарынышпайт.
Мен эми кийик атпасам да, шеригим менен бир аң уулап келгеним аскар тоодой олжо болду.

XXX
XXXIX

Балбал

өңгү таштын улук экенин эми
аңдадым.

Биз ким элек, ким болдук...

Бу жарыкчылыктан неге эрте учуп

баратабыз... Буну желге айтсак, кайдадыр учуруп кетти...

Жерге жазсак жамгыр жууп салды...

Кумга жазсак куюндап кетти...

Кийизге жазсак бир жуугандан чыкпады.

Бу Көкө Теңир астында кыргыз деген эл барында биздин
жүрөктөн чыккан үндү уга жүрсүн деп ушу аска ташты чегип
баштадык.

Жоо жетпесин деп бийик жаздык.

Ата-тегин унутуп бараткандар бу ташка келип эстеп турсун
дебедикпи...

Кыргыз өткөнүн унутпай ушу ташка келип ойлонуп турсун
дедик да.

Кыргыз бу ташка уктап келсе ойгонуп кетсин дедик.

Сүйүнүп келсе ойлонуп кетсин дедик.

Аңдай жүрзын дедик.

Биз жазбаганда ким жазат.

Ар тамга түмөндөгөн жоокердин башына тең болду.

Бул жөн таш эмес.

Бул Көкө Теңирдин ташы.

Бул кыргыздын Чааташы.

Бул ташка балтанын мизи, керкинин курчу өтпөйт.

Шондуктан Кагандан калган болот кылычтын курч учу менен
чегип жаздык.

Бу кылычтын мизин эркек ымыркайдын канына малыш
жаздык.

Кан түгөнгөндө кылыч мокоп, кылычты кайра канга малыш
курчутуп турдук.

...Бул жазууну биздин кан деп бил.

...Бул үндү биздин жан деп бил.

...Бул таштар биздин улук эстелигибиз деп бил.

Тыңшасаң бу таштар сүйлөп бергейле.

Эшитсең бу таштар ыйлап берет.

Бугунду унут.

Бу таштарга келип жол изде.

Оо, алтын асыл эмес, аскадай алтын бу таштардын бүртүгүнө
татыбайт.

Эми жараткан өзү күбө. Бул ташты күндүн жарыгы да өчүрө
албас. Бу ташка жоонун кылычы да өтпөс. Огу тешпес.

Оо, кыргыздын чааташтары, балбал таштары. Кыргыз келип

тилин тапса сүйлөшүп жүрөөр, муңдашып жүрөөр.
Төрөлгөн өсөт, өнөт, онан ичер суусу түгөнсө кош айтышып
кете берет.

...Өскөн чөп өнөт, бүрдөйт, гүлдөйт. Күз келсе жазда кайра
өсүш үчүн куурайт... Учкан куштун да канаты талыйт.
Оо, улуу таш гана калат таш бойдон. Дегеним, элим эл бойдон
калса... Миң жылдан кийин да жер астында жатып жер үстүндө
кыргыз эли бар экенин сезсем мындан өткөн ырыс-кешик
болчубу!!!

Ол улуу урушта кыргыз кыз-уландарынын кырчын өмүрү сай-
сайда жаш кайың-тал болуп, кайра буралып өстү. Ата-эненин
көз жашы булактай оргуп, өзөн болуп акты. Өлүктөр улуу
тоого айланды. Бабалардын жүрөк ою, акыл сөзү чааташка
чегилди.

Чааташ улутунун жазма даңкы.

Балбал таштар – бабаларың. Бабаң тегин өлбөдү.

Ташты жүрөк менен көргүлө!

Таштын да таштай анты бар!

Ташты тепсең!

Ташты көмбөң!

Ташка заңдабаң!

Ташка ок атпаң!

Ташка кол кесебең!

Боштондук менен Теңирди кыргыздын өзүнө калтыргыла!

Түгөнбөң кыргызым!

Бөксөрбөң кыргызым!

Үзүлбөң кыргызым!

xxx

xxx
XXXX

Ыйык

ашоонун өлчөмүнүн аздыгы ай...
Менин да сапарым карып баратат.
Куш тилиндей кыска тирликте
урпактарга из калтырбасаң баары текке кеткени да.

...Мезгил да.

...Жашооң да.

...Байлыгың да.

...Бийлигиң да.

Аңгыраган эле боштук калабы...

Аттигиниң... деп өкүнүп калбаш үчүн өзүңдү ыйыктыкка
арнаганга не жетсин!

...Кыргыз болуп төрөлгөндүн өзү ыйык.

...Кыргыздын жери ыйык.

...Тоосу ыйык.

...Суусу ыйык.

... Тили ыйык.

...Тарыхы ыйык.

...Салты ыйык.

...Жолу ыйык.

...Эртеңи да ыйык болзын десеңер.

Ол ыйыкты сактабасак ырыскы бизден качаар удургуп.

Онан Сөз ыйык. Айланайын кыргызым, сенден башка
тутунаар туум, калканаар калканчым жок. Бу жарыкта бир
гана кыргыз элим бар деп билем. Бир жашоомдо бир гана
жерим, бир гана элим бар.

...Кыргыз болуп гана намыстуу жашагым келет бу жарыкта.

Тигине булут таркап, күн ачылып келатат.

Башты бийик көтөрөлү... Кыргызга деген кырк сөзүбүз калды.

Силер деп кандан бүткөн, жандан бүткөн Улуу Кыргыз

Каганатын калдырдык.

Асырап алаар бекенсиңер... Көзүмдүн карегиндей. Кимден

коркобуз. Бирдикте болсок Көкө Теңир да биз менен го.

Теңир жалгаң!

Түбөлүк жалгаң!

xxx

